

ARCHAEOLOGIA BELGICA

19

J. MERTENS

De Romeinse Vicus te Elewijt

Verslag over de Opgravingen van 1947-53

Brussel, 1954

Overdruk uit Handelingen v. Kon. Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst
van Mechelen (Cercle R. Archéologique, Litt. et Artist. de Malines), dl XLVII,
1953, blz. 21-62.

ES DE L'ETAT
Bruxelles

25

De Romeinse Vicus te Elewijt

VERHAAL OVER DE OORSPRONGEN VAN

DE VICUS

De vicus te Elewijt is een der oudste en meest bekende plaatsen in de omgeving van de stad. Het is een dorpje met een kleine kerk en een school. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan.

DE ROMEINSE VICUS TE ELEWIJT

De vicus te Elewijt is een der oudste en meest bekende plaatsen in de omgeving van de stad. Het is een dorpje met een kleine kerk en een school. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan.

De vicus te Elewijt is een der oudste en meest bekende plaatsen in de omgeving van de stad. Het is een dorpje met een kleine kerk en een school. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan.

De vicus te Elewijt is een der oudste en meest bekende plaatsen in de omgeving van de stad. Het is een dorpje met een kleine kerk en een school. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan. Het is een dorpje dat in de loop der eeuwen veel veranderingen heeft ondergaan.

De Romeinse Vicus te Elewijt

VERSLAG OVER DE OPGRAVINGEN 1947-1953

Inleiding.

De naam Elewijt is reeds lang bekend in de archeologische wereld en vóór 1947 reeds werden herhaaldelijk vondsten uit de Romeinse nederzetting aldaar gemeld. We achten het ogenblik nog niet gekomen om een algemeen geschiedkundig overzicht van deze vicus te geven daar een nog te groot gedeelte ervan onopgegraven is. Wel hebben we getracht, in vroegere artikels, oudheidkundig materiaal, uit vroegere opzoekingen afkomstig, te verzamelen en kenbaar te maken; zodoende was het ons enigszins mogelijk een inzicht te verkrijgen in de historische ontwikkeling van het Romeinse Elewijt ⁽¹⁾.

In dit opstel willen we ons beperken tot het verslag over de opgravingen welke sedert 1947 ter plaatse werden ondernomen. Deze opzoekingen geschieden, mits talrijke onderbrekingen, in eerder uitzonderlijke omstandigheden en aan deze laatste alleen is het te wijten dat, in de loop van het verslag, soms zal dienen vermeld te worden dat het onderzoek niet volledig kon worden uitgevoerd.

Van 1947 tot 1950 moesten we ons, op perceel wijk E 246, beperken tot het nagaan en opvolgen van een zaveluitbating en iedereen, die dergelijk werk reeds van dichtbij gevolgd heeft, weet voor welke moeilijke en vaak ontmoedigende taak de archeoloog daarbij soms geplaattst wordt: in de meeste gevallen moet hij zich verge-

(1) J. MERTENS, *Monnaies romaines d'Elewijt*, REVUE B. NUM., 94 (1948), pp. 124-126; ID., *Puits antiques à Elewijt et les puits romains en bois*, ANT. CLASS., 20 (1951), pp. 85-100; ID., *Algunos pozos romanos en madera*, CRONICA I CONGR. NAC., ALMERIA, 1949, pp. 312-325; ID., *Terres cuites de l'époque romaine trouvées à Elewijt*, LATOMUS, 10 (1951), pp. 171-176; ID., *Een Romeinse kassei te Elewijt*, EIGEN SCHOON EN DE BRAB., 33 (1950), pp. 2-6; E. VAES-J. MERTENS, *La céramique gallo-romain en terre sigillée, d'Elewijt (Belg.)*, Coll. LATOMUS, XIII, 1953; J. MERTENS, *Gallo-Romeins sigillatavaatwerk te Elewijt*, EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER, 37 (1954), blz. 1-17.

noegen met het verzamelen van het schervenmateriaal en is hij, wat de vondstomstandigheden betreft, aangewezen op de soms onduidelijke en fantaisistische uitleg van de werklieden zelf. Onnodig te zeggen dat daarbij kostelijke inlichtingen onherroepelijk verloren gaan. Bovendien was het rythme van de zaveluitbating, in de loop van de jaren 1949-1950, zo onregelmatig dat het onmogelijk was steeds aanwezig te zijn.

Einde 1950, was het perceel voor de helft uitgezaveld; daar het juist in het centrum van de oude nederzetting ligt, besloten we, ten einde voor de wetenschap nog te redden wat te redden viel, de andere helft van het perceel aan een systematisch en volledig onderzoek te onderwerpen; dit geschiedde van 19 Februari tot 30 Maart 1951, voor rekening van de *Rijksdienst voor Opgravingen*. We maakten tevens van de gelegenheid gebruik om gans de omgeving met een net van boringen te overdekken en om enkele proefsleuven in nog onaangeroerde percelen te graven. Aldus kregen we een algemeen, hoewel nog vaag, overzicht van de uitgestrektheid van de nederzetting, alsmede van de toestand waarin de overblijfselen zich bevinden en van de mogelijkheden tot verder onderzoek.

Er weze nog vermeld dat tussen de periode van intense zaveluitbating 1947-1948, en de opzoekingen van 1951, de plaats en de onmiddellijke omgeving door liefhebbers - archeologen tot oefenterrein werd verkozen; talrijke vondsten werden hierbij gedaan en van deze laatste zullen we, in de mate van het mogelijke, in dit verslag gebruik maken.

Topographische beschrijving van het terrein (afb. 1-2).

De Romeinse vicus ligt in de noordelijke punt van het grondgebied van de huidige gemeente Elewijt, dicht bij de grens van Hofstade, op de smalle strook gelegen tussen de Barebeek en de provinciale baan — in de vorige eeuw aangelegd — van Mechelen op Sint-Jansberg (afb. 15); deze steenweg vervangt de oude Waverse baan die langsheen de vicus kronkelt. De plaats draagt thans de naam Zwijnbeer (1^a). Het terrein vormt een weinig geaccentueer-

(1a) Oudere benamingen zijn « Stadsweyenbergh », « Sweymeer » (Elewijt, Parochiaal Archief, 1740); de Waverse baan vindt men terug onder de benamingen: *Herbaen van Naemen op Mechelen* (1740), *herbaen van Perck op Mechelen* (1740) of ook nog *Walenbaan*.

Nog enkele andere belangwekkende plaatsnamen in de omgeving zijn: *Zilverbemd, Vriesenbroek*, (1676: *Vriesenbroeck: Kaartboek van Ter Kameren*, Kon. Bibl., Hs. 13537), *Aarschotse baan*, *Heidendries* en *Kasteel Ter Borch* (t'hoff ter Borch) (1440: *Alg. Rijksarch.: Arch. Cour Féod.*, II, 173).

de heuvelrug, 9 m boven de zeespiegel gelegen, welke, naar Noord, Oost en Zuid aansluit bij het zandige plateau van de Kempen en naar het Westen lichtjes afhelt naar de uitgestrekte laagvlakte van de hier zeer brede en moerassige Zennevallei. Men kan de heuvel beschouwen als een laatste zuidelijke uitloper van de Kempen naar het meer vruchtbare Brabant toe.

Geologisch gezien bestaat de ondergrond uit quaternair zand in horizontale lagen aangespoeld ⁽²⁾; grondwater vindt men op 2 à 3 m.

Hoewel de gehele nederzetting tamelijk uitgestrekt was (afb. 2) en een oppervlakte bedekte van ong. 675 op 400 m, mag het centrum ervan gesitueerd worden op de hoger gelegen gedeelten van de heuvel en op diens zuiderhelling, d.w.z. op de percelen, wijk E nummers 243-248. Vele van deze percelen werden in de loop van de jongste jaren uitgezaveld (n^{rs} 243b, 246m, 244a, 245a) of overboud (n^{rs} 244, 245k, 246n), zodat verder onderzoek hier onmogelijk wordt. Toen in 1947 met de uitbating van perceel E 246 een aanvang werd genomen was het dan ook hoogtijd de werken te volgen op deze, één van de zeldzame, nog ongeschonden plaatsen.

Ik houd er aan hier mijn dank te betuigen aan de Heer Van de Wijngaert, eigenaar van de grond, die ons bereidwillig de toelating gaf de werken te volgen en ons in 1951 toestond tot een meer uitgebreide opgraving over te gaan.

* * *

Na deze topographische beschrijving achten we het nuttig de opgraving 1951 eveneens in haar historisch milieu te plaatsen.

De kennis van het bestaan van de Romeinse nederzetting te Elewijt dateert niet van de XXe noch van de XIXe eeuw. Reeds onze geniale Rubens had er zijn aandacht op gevestigd telkens hij zich naar het Steen, zijn buitenverblijf te Elewijt, begaf; in een

(2) Hoewel nog geen diepboringen te Elewijt werden uitgevoerd, mag men de geologische vorming vergelijken met deze die in de onmiddellijke nabijheid te Hofstade werd vastgesteld: op 9 m diepte bevond zich hier een kiezelhoudende zandlaag, ong. 1 m dik, rustend op een donkergroene kleilaag; in de kiezelzandlaag vond men beenderen van mammoth, rhinoceros tichorhinus, rendier, paard, os, alsmede boomstammen en schelpen van *Corbicula fluminalis*; flora en fauna wijzen op een gematigd klimaat. Bovenop deze laag liggen, op ong. 8 m. dikte, zeer gestratificeerde zandlagen. A. RUTOT, *Note préliminaire sur la coupe des terrains quaternaires à Hofstade*, BULL. SOC. B. GÉOL., PALÉONT. ET D'HYDROLOGIE, 23 (1909); J. UATTERHOEVEN, in DE TOERIST, 1940, blz. 99.

brief aan Peiresc uit hij zich in geestdriftige bewoordingen over de vondst van enkele Romeinse munten, het enige waar toen de belangstelling naar uitging ⁽³⁾.

Meer regelmatige opzoekingen geschieden van het midden van de XIXe eeuw af, hoewel ook zij veelal beperkt bleven tot het verzamelen van voorwerpen: bronzen *fibulae*, ijzeren haken en gebruiksvoorwerpen, meubelversieringen in brons, pottenbakkersmerken op *terra sigillata*, enz.; bij deze opzoekingen dienen de namen van Galesloot en de Meester de Ravestein vooral vermeld te worden ⁽⁴⁾. In 1872-73 worden systematische opgravingen ondernomen door C. Van Dessel; hierbij komen talrijke voorwerpen aan het licht, doch, spijtig genoeg, wordt er niet aan gedacht een plan van de ontdekte gebouwrusten op te maken ⁽⁵⁾; het doel van de opgraving blijft het vullen van museumkasten; door de vroegtijdige dood van Van Dessel worden de werken onverwachts stopgezet. De zaveluitbatingen gaan echter verder en tussendoor worden nog enkele voorwerpen gevonden ⁽⁶⁾. Reeds wordt getracht, aan de hand van de gedane vondsten, een synthese van de Romeinse bezetting te Elewijt op te bouwen ⁽⁷⁾; de aanleiding hiertoe is de volledige uitzaveling van het perceel E 243, gelegen in het centrum van de oude vicus ⁽⁸⁾.

(3) Brief van 4 September 1636; munten van Commodus en Marcus Aurelius: A. ROSENBERG, *Rubensbriefe*, Leipzig, 1881, blz. 209-210.

(4) L. GALESLOOT, *Description de quelques antiquités trouvées dans les environs de Bruxelles*, AN. ACAD. ARCH., 7 (1850), blz. 45-49 (o.a. gesneden steen van een ring); cfr BULL. ACAD. BELG., 13 (1846), blz. 362, 407; REV. HIST. ARCH., I (1859), blz. 278-281; DE MEESTER DE RAVESTEIN, *Musée de Ravestein, Catalogue descriptif*, 1872, II, 153-164; A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, blz. 679-682.

(5) C. VAN DESSEL, *La bourgade belgo-romaine à Elewijt*, AN. ACAD. ARCH., II, 6 (1870), blz. 393-399; ID., *Etablissement belgo-romain d'Elewijt*, IBID., II, 9 (1873), blz. 782-811; ID., *Nouvelles annotations archéologiques*, IBID., II, 10 (1874), blz. 524-530; ID., *Monnaies romaines trouvées à Elewijt*, IBID., II, 6 (1870), blz. 235-239; cfr BULL. ACAD. BELG., 39 (1870), blz. 749-751, AN. ACAD. ARCH., 1871, blz. 207-208; IBID., II, 8 (1872), blz. 186-195, 4 pll.; IBID. 1876, blz. 594, 1877, blz. 594-597; BULL. COMM. ARCH., 1890, blz. 272; BULL. ACAD. BELG., 1872, blz. 512; C. VAN DESSEL, *Topographie des voies romaines en Belgique*, blz. 78; AN. FED. ARCHÉOL. DE BELG., 4 (1888), II, blz. 171; DE BAST, *Recueil antiq. rom.*, II suppl., blz. 104; L. GALESLOOT, *La Province de Brabant sous les Romains*, blz. 51; C. VAN DESSEL, *Une intaille en jaspe trouvée à Elewijt*, BULL. COMM. ARCH., 13 (1874), blz. 56-60; BULL. MUS. ROYAUX, 1903/04, blz. 68 v.; REV. B. NUMISM., 1902, blz. 392.

(6) AN. SOC. ARCH. BRUX., 2 (1888), blz. 193-194.

(7) J. UYTTERHOEVEN, *Enige aantekeningen over Elewijt*, MECHLINIA, 6 (1927), blz. 138-143 en 145-152; A. WAUMANS, *Belgo-romeinse nedersetting te Elewijt*, EIGEN SCHOON EN BRAB., 9 (1926), blz. 156-165; cfr BULL. TOUR. CLUB, 29 (1923), blz. 3-8 en 25-29.

(8) Grenzend aan het opgravingsterrein van 1951. Naast de talloze scherven werden hier een mooie reeks paardenbeeldjes in pijpjaarde ontdekt (zie nota 1) alsmede talrijke munten (Elewijt, private verzameling).

Het aanleggen van een vijver in het noordelijk deel van de nederzetting, wijk E 46, in de jaren 1934-38, bracht weeral een aantal vondsten met zich: de meest belangrijke hiervan zijn drie waterputten; de eerste werd in 1934 door de Heer Devadder uitgegraven en naar de Musea van het Jubelpark te Brussel overgebracht; beide andere werden door Uytterhoeven en Steurs onderzocht; ze zijn thans nog ter plaatse bewaard ⁽⁹⁾.

Tijdens de oorlogsjaren wordt nog sporadisch te Elewijt gewerkt en worden enkele kleinere vondsten gemeld o.a. een fragment van een Diana beeldje, naar het Mechels Museum overgebracht ⁽¹⁰⁾.

In 1947 werd ondergetekende door de *Rijksdienst voor Opgravingen* met de opdracht belast een nieuwe uitzaveling te volgen, thans op perceel E 246, gelegen in het centrum van de vicus ⁽¹¹⁾. Het doel was thans niet meer zozeer het verzamelen van voorwerpen, als wel het vaststellen en voor de eerste maal op plan brengen van de verschillende gebouwsporen. De resultaten waren van die aard dat tot een systematische opgraving in 1951 besloten werd. Na 1951 werden nog vondsten gemeld uit aanpalende percelen, nl. twee waterputten; één ervan, sectie E 241, werd in 1953 systematisch onderzocht.

* * *

Het hierna volgend opgravingsverslag hebben we in twee ongelijke delen onderverdeeld: in het eerste deel behandelen we de opgraving 1947-1951 op perceel E 246; in het tweede deel zullen de opzoekingen in de onmiddellijke omgeving kort besproken worden.

I. OPGRAVING 1947-1951, sectie E 246 (afb. 3).

Vooraf een paar inlichtingen over de aangewende methode en de vastgestelde stratigraphie.

Zolang we de uitzaveling volgden kon van methode natuurlijk

(9) J. UYTTERHOEVEN, *De Mechelse Bodem in den Romeinschen tijd*, MECHELSE BIJDR., 1 (1934), blz. 61-62; ID., *IBID.*, 4 (1938), blz. 141-142; ID., in *DE TOERIST*, 1939, blz. 815-817; cfr *ARCHEOLOGIE* 1940, blz. 9-10.

(10) *ARCHEOLOGIE*, 1939, blz. 6, pl. I; *IBID.*, 1940, blz. 8 en 1946, blz. 135. Voor een algemeen overzicht kan men eveneens raadplegen: R. DE MAEYER, *De overblijfselen der Romeinsche Villa's in België*, *Inventaris*, I, blz. 14-15.

(11) Zie de artikelen vermeld in nota 1, alsmede voorlopige berichten in *ARCHEOLOGIE* 1949, blz. 415-417, 1950, blz. 413, 1952, blz. 137-138, 1953, blz. 443-444.

geen sprake zijn ; zoveel mogelijk hebben we getracht de grondsporen op plan te brengen en, na een doorsnede ervan te hebben gemaakt, ze volledig uit te halen en het archeologisch materiaal op te tekenen ; hierbij diende het rythme van de uitbating in acht te worden genomen, zodat we ons in vele gevallen met gedeeltelijke vaststellingen moesten tevreden stellen.

Het zuidelijke deel werd onderzocht door middel van werkputten, meestal 5 x 5 m (afb. 16a) ; dit box-systeem bleek een noodzakelijkheid daar we hier niet alleen te doen hadden met één gebouw, doch heel de oppervlakte zorgvuldig moest worden afgepeld ; tegelijkertijd dienden zoveel mogelijk profielen bewaard ten einde de stratigraphie van de overblijfselen te kunnen opmaken.

Deze laatste stelde een ingewikkeld probleem : we willen hierbij vooral de nadruk leggen op het feit dat, op het hoger gelegen deel van het terrein, de Z.O.-hoek, het primitieve Romeinse peil gelegen is in de huidige bouwlaag, wat tot gevolg heeft dat niets van de oorspronkelijke begane grond wordt teruggevonden en alle elementen van de opstand van de gebouwen verdwenen zijn. Daar het terrein bebouwd wordt tot op een diepte van 35/45 cm, en sommige sporen niet dieper gaan dan 50/60 cm, was het nodig, na weghalen van de bouwlaag, elke werkput systematisch alle 3 à 5 cm af te pellen. Op sommige plaatsen hebben we drie verschillende perioden vastgesteld in een laag van amper 8 cm dikte (bv. afb. 18b). Voeg daarbij dat in de laatste periode van de Romeinse bezetting een groot gebouw werd opgericht waarvan de grondvesten doorheen de oude sporen werden gegraven, alsmede het feit dat juist dit perceel in de loop van de XIXe eeuw duchtig werd doorwoeld, en dan kan men zich een klein idee vormen van de problemen welke zich bij deze opgraving hebben gesteld.

A. DE EERSTE SPOREN VAN DE ROMEINSE BEZETTING.

Weliswaar werden tijdens het onderzoek enkele bewerkte silexsplinters gevonden alsmede een paar primitieve scherven, doch deze laten geen gevolgtrekkingen toe.

Het oudste spoor dat op bewoning wijst is dat van een rechtlijnige gracht, zuiver Oost-West gericht ; we konden ze volgen op bijna heel de breedte van het terrein, d.w.z. op 63 m. De gracht is in het midden onderbroken op een breedte van 8 m ; de oost- en

westelijke uiteinden van dit spoor waren verdwenen, enerzijds door het feit dat de Waverse baan lager ligt dan de bodem van de gracht, anderzijds door de vroegere uitzaveling van het ten Oosten gelegen perceel. Doorsneden werden gemaakt in werkputten XI, XV, XIX, XXVI, XXXIV, XXXV en XXXVI; overal gelijkaardige samenstelling en uitzicht (afb. 6, profiel a-b, afb. 7, v-w en afb. 16b, 17 a-b), door het verdwijnen van het oorspronkelijke peil bleef natuurlijk alleen het onderste gedeelte van de gracht bewaard; onder de bouwlaag, op een diepte van 70 cm, bedraagt de breedte nog 2,35 m; de diepte is constant en houdt practisch geen rekening met de helling van het terrein; in de hoger gelegen gedeelten ligt de punt van de gracht op 2,05 m (sleuf XIX), 2,18 m (sleuf XXVI), 1,93 m (sleuf XXXIV), terwijl aan de westkant de bodem op minder dan 1,50 m ligt. De vulling van de gracht bestaat overal uit afwisselende lagen natuurlijk geel zand en een paarskleurig zandig mengsel van humus, zand, kleine stukjes houtskool en donkerbruin vergaan hout; geen schervenmateriaal, behalve één scherf aangetroffen in de vulling van de gracht, in sleuf XXXIV: *inv.* 5806⁽¹²⁾: het is een primitieve, met de hand gevormde, niet nader te dateren scherf; ze kan evengoed uit de Ie vóór als de Ie eeuw n. C. dateren; nergens is de grachtvulling scherp van het natuurlijk zand gescheiden; geen spoor van enig humusprofiel, zodat men mag aannemen dat de gracht slechts korte tijd is blijven openliggen en reeds spoedig buiten gebruik werd gesteld.

Deze gracht is het oudste spoor ter plaatse; in profiel a-b (afb. 6), zien we hoe het brandspoor 10 er boven in ligt; oversnijdingen in andere sleuven nu hebben uitgewezen dat deze brandsporen ouder zijn dan al de overige gebouwsporen: zie plan afb. 3, 4 en 5, o.a. sleuven XV, XIX, waar de brandsporen op de gracht liggen. In sleuf XIX lag in de vulling van de gracht een bewerkte silexsplinter (*inv.* 5631).

De paarse verkleuring van een zandig spoor in sleuf XXIII a, lijkt sterk op de vulling van de hierboven besproken gracht; beide hebben nochtans niets gemeen, daar onder het spoor XXIII a, een ander spoor doorloopt waarin zich scherven bevonden daterend uit de Ie en begin IIe eeuw n. C. (*inv.* 5674-5686): scherf van

(12) *Inv.* — wijst op het inventarisnummer van het materiaal in 1951 opgegraven; een nummer voorafgegaan door A wijst op het materiaal uit de opgravingen 1947-1950.

amphora, van een wrijfschaal, van een kartelrandkroes (type afb. 12, 11).

De datum van deze rechte spitsgracht kan niet nader bepaald worden. Bij de behandeling van de oudere gebouwsporen zullen we trachten deze laatste chronologisch te situeren en zodoende een *terminus ante quem* voor de gracht vast te stellen.

B. DE BRANDSPOREN (afb. 4, 5, 7 XVIII, 18 a en b).

Bijna geheel de zuid- en oosthoek van het onderzochte perceel is overdekt met een dicht net van brandsporen; deze laatste kunnen in twee groepen onderverdeeld worden: a) rechthoekige, langwerpige, donkerzwarte houtskoolsporen en b) ronde brandsporen. Beide groepen liggen verspreid in een N.O.-Z.W. gerichte zone van ongeveer 26 op 11 m; vooral in de sleuven XVII, XVI, XV, XX, XIX en XVIII liggen de sporen dicht op elkaar (afb. 23).

Groep a: rechthoekige sporen (afb.: 7 XVIII, 18a); ze vertonen steeds hetzelfde uitzicht: hun breedte bedraagt 25/30 cm; hun lengte schommelt tussen 40 en 85 cm; ze zijn in het natuurlijke gele zand gelegd, gewoonlijk tot op een diepte van 75/80 cm; meestal waren ze bewaard op 5 à 15 cm diepte. De zwarte vulling bestaat uit zuivere houtskool, kleverig bij het aanvoelen; het hout is ter plaatse vergaan en de vezels zijn nog duidelijk te erkennen (eikenhout); deze palen waren niet in grond geplant, want de vezels liggen horizontaal; steeds zijn deze sporen hetzij N.O.-Z.W., hetzij N.W.-Z.O. gericht; ze schijnen dus wel deel uit te maken van een constructie of van een geheel dat N.O.-Z.W. was georiënteerd. In sommige gevallen is deze vlek omrand door een dun lijntje rood verkleurd zand, wat er op wijst dat het hout ter plaatse verbrand werd. De schikking van deze sporen laat niet toe enig plan van gebouw te reconstituëren.

Groep b: deze groep bestaat uit ronde brandsporen, gewoonlijk even diep als deze van groep a; de doormeter bedraagt gemiddeld 45/50 cm en steeds is de vlek door rood verbrand zand omrand; meestal is ook de bodem verkleurd door het vuur (afb. 18, a-b en 7, x-y); ook hier verbrandde dus de houten paal ter plaatse. De vulling bestaat echter niet uit zuivere houtskool, doch een mengsel van houtskool (eikenhout) en zand; in sommige vlekken liggen de houtskoolvezels eveneens horizontaal; in geen enkel van deze vlekken werd enig archeologisch materiaal gevonden dat zou toelaten

deze sporen te dateren. Wel hebben we kunnen vaststellen, nl. in sleuf XVIII, dat groep b jonger is dan groep a, want het ronde spoor 13 had het rechthoekige spoor 12 doorgesneden (afb. 7, XVIII) ; het tijdsverschil tussen beide groepen kan echter niet zeer groot zijn geweest, daar reeds vroeg, denkelijk nog in de Ie eeuw n. C., andere gebouwen op deze plaats verrijzen.

Evenmin als voor groep a kan men in groep b een plan van gebouw herkennen ; de algemene oriëntatie blijft echter dezelfde.

Op een bepaald ogenblik worden al deze brandsporen overdekt met een laag hard, bleekgrijs zand, dat alle duidelijke kenmerken vertoont van een aanspoeling ; dit zand ligt als in een kom, waarvan het centrum zich tussen de werkputten XVI, XVII, XXI en XXII bevindt ; het bedekt eveneens sleuven XI, XII, XIII, XV, XIV en XX ; heel deze zone moet dan volledig van uitzicht zijn veranderd. Deze laag vormt een duidelijke scheiding tussen de oudere en de jongere gebouwsporen ; aan de hand van de scherven in en onder de grijze zandlaag gevonden, kan deze laatste min of meer nauwkeurig worden gedateerd ; in werkput XVI, lag in de vlek 29 (afb. 5), gelegen onder het grijze zand, en de brandsporen 28 en 27 (groep b) doorsnijdend, een *terra sigillata* scherf (inv. 5572), Drag. type 18 (?), met prachtig blinkend vernis, nog daterend uit de eerste helft van de Ie eeuw n. C. ; daarbij lag een fragment van een *tegula*.

In het grijze zand zijn steeds in grote getale ingebed stukken van ruwe, zeer hard gebakken, met de hand gevormde, kegelvormige potten, groen-grijs van kleur ; de klei is vermengd met stro en gras, hard doorbakken, rood-zwart in kern ; de rand is ruw, met de hand gevormd en gekarteld (afb. 12, 11). Gelijkaardige scherven worden steeds in de oudere lagen aangetroffen en denkelijk staan ze in verband met de hogervermelde brandsporen. Zij behoren waarschijnlijk tot een nijverheidsuitbating en hun uitzicht doet veelal aan smeltkroezen denken ; in dit verband vermelden we tevens de aanwezigheid van klompjes ijzerslakken in hetzelfde grijze zand.

C. TWEEDE BOUWPERIODE.

Na de overspoeling door de grijze zandlaag, wordt, bijna op dezelfde plaats, een gebouw opgetrokken waarvan slechts een paar grondsporen konden worden vastgesteld.

In sleuf XII is het rechtlijnige spoor 9/10 ouder dan de afval-

put 2/3, welke op zijn beurt aan het grote gebouw 1 voorafgaat ; het spoor 9/10 is slechts een vulling bruin-grijs los zand, zonder enige steen noch scherf ; diepte tot 145 cm ; in sleuf XVI loopt het dood in het gele zand — vlek 26 — en zelfs gedeeltelijk onder de hogervermelde grijze zandlaag ; vlek 26 bevatte hier een *terra sigillata* scherf welke, om haar blinkend vernis, rond het midden van de 1e eeuw n. C. mag geplaatst worden (*inv.* 5570). Gelijklopend met dit eerste spoor hebben we in sleuf XIII de eveneens rechte lijnen 4/16 en 19 : deze beide sporen zijn ouder dan het grote gebouw 1 ; 4 en 16 zijn eenvoudige sporen opgevuld met grijs-zwart zand ; in 19 bevatte de vulling eveneens enkele scherven welke alle nog uit de 1e eeuw n. C. moeten dagtekenen : *inv.* 5512-5522 : zwart gepolierde schaal met naar binnen gebogen rand en bolronde bodem ; geen standring : Gose, type 290 (einde 1e eeuw) ⁽¹³⁾ ; *terra sigillata* scherf met blinkend, kersrood vernis (1e eeuw), scherf van dunwandige, bruin-rode Belgische waar, grijze randscherf van een urne met trechtervormige hals, met een zwarte deklaag beschilderd.

Spoor 2, eveneens ouder dan gebouw 1 en gelegen onder afvalput 5, bevatte enkele scherven (*inv.* 5472-5476), o.a. van een grote kartelrandkroes (type afb. 12, 11), bodem van een amphora in rode aarde met witte deklaag, en een *terra sigillata* scherf, *Drag.* type 18/31 (Zuid-Gallisch fabrikaat uit de 1e eeuw).

Deze verschillende sporen werden overbouwd toen men, in een latere periode op deze plaats het N.W.-Z.O.-gerichte gebouw op trok. Ook de hierboven vermelde sporen wijzen op eenzelfde oriëntatie welke echter op haar beurt volledig afwijkt van deze der brandsporen, zodat we hieruit alleen reeds mogen besluiten dat beide complexen niets met elkander gemeen hebben.

De overgebleven sporen zijn te gering om enige reconstitutie toe te laten : eveneens tasten we in het duister wat de betekenis van deze gebouwen betreft ; enkele aanwijzingen bestaan hiervoor echter wel, en meer bepaald in de aanzienlijke afvalputten welke zich in deze zone bevinden : het zijn de vlekken X, 1 ⁽¹⁴⁾, XI, 2, 6, XII, 2 en 5, XIII, 5, XVII, 18 en vlek 31 ⁽¹⁵⁾ ; al de putten, echte afvalputten,

(13) Voor de Romeinse keramiek verwijzen we, zoveel mogelijk, naar de typencatalogus van E. GOSE, *Gefäßtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Kevelaar, 1950.

(14) De Romeinse cijfers wijzen op de nummering van de sleuven van de opgraving 1951.

(15) De nummers zonder nadere aanduiding zijn deze van de sporen uit de opgraving 1947-1950.

leverden zeer vele *archeologica* op, welke alle, grosso modo, van de eerste tot in het midden van de IIe eeuw geplaatst kunnen worden :

Put X, 1 : aanzet van afvalput XI, 3, 4-6 : vulling van pannen, afbraak met witte kalkzandsteen en enkele scherven.

Put XI, 3, 6 : afvalput laagsgewijze aangevuld en doorgesneden door de fundering van gebouw 1 ; deze put zet zich voort in XII, 5 : de verschillende lagen in de vulling van de put zijn chronologisch niet te onderscheiden (profiel c-d : afb. 6). Onderaan en langsheen de rand komen zeer vele fragmenten voor van gekartelde kroezen (type afb. 12, 11) (*inv.* 1603-1653, 1659-1660) ; verder hebben we een massa scherven van gewoon aardewerk : *inv.* 1537-1706, 4567-4576 en 5432-5458 ; hieronder stippen we vooral aan : halsfragment van kruikje (*inv.* 1663), rand van wrijfschaal Gose 455-458 (einde Ie, begin IIe eeuw) (1658), urtje in witte klei met zwarte deklaag en grintbedekking (1693-95 : Gose, 190, midden IIe eeuw) ; gladde, hardgebakken grijze kom (einde Ie eeuw), scherf van witbeschilderde waterkruik (1662, afb. 9, 1) ; rand van kom met naar binnen gebogen wand (1701 : Gose 290 : begin IIe eeuw), randfragment van kleine dolium (1664), scherf van zgn. « assiette de Bavai » met rode beschildering (1683 : Ie eeuw), urne met horizontale rand (1668, 1691, 1687 : Gose 537 : 2e helft IIe eeuw), randfragment van *terra nigra* schaal (1689 : vereenvoudigd type Gose 294 : Ie eeuw), grijs-zwart deksel (1692), fragment van grijze kom met goudglimmer overdekt (1690), scherven van amphoren, van kruikjes, van fijne, grijze waar, van wrijfschaal (5445), van urne in witte klei met gegladde wand (5444), van ruwwandige urne met horizontale rand (5452/54, cfr Gose 553/54 : 2e helft IIe eeuw) ; bij de *sigillata* hebben we een scherf met kersrode, blinkende deklaag (5448, Ie eeuw), scherf met merk MERCATOR (6023, Lezoux : Trajanus-Hadrianus) ⁽¹⁶⁾ en een scherf uit Oost-Gallië (?) (6020) ⁽¹⁷⁾.

Put XII, 5 : kruikje in grauwe klei, met witte deklaag (5462), *terra sigillata* scherf van een tasje, *Drag.* 27 (5465 : 2e helft Ie eeuw), scherf van amphora in rode klei met witte deklaag (5463), scherven van zwarte gepolierde vazen (5408, 5469), fragment van een paardje in pijpaaarde (5408a) ; beenderen van kleine dieren.

Put XII, 2 : zelfde vulling als in de voorgaande afvalputten ; de

(16) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 35.

(17) *Ibid.*, n° 59.

vettige zwarte grond, tamelijk veel houtskool en verrotte bestanddelen inhoudend, bevatte, naast de talrijke scherven vooral van gewoon aardewerk (*inv.* 1707-1823), ook vele dierenbeenderen van rund, everzwijn, hen, schaap en hond; we vonden eveneens enkele ijzeren nagels; bodem van amphora in bruine klei met witte deklaag (1805/06), vele fragmenten van kartelrandkroezen, type (afb. 12, 11), grijze ruwwandige urnen (1813/16, 1758, enz.), wrijfschalen (Gose 458: eerste derde van de IIe eeuw) (1722 en 1725/27), fragment van grote voorraadamphora (1721), hals van kruikje met tweelobbig oor (Gose 377: 2e helft IIe eeuw) (1805/06), fragment van waterkruik (1729) (afb. 9, 2), *sigillata* scherf met mooi blinkend donkerrood glazuur (Ie eeuw) (1710), fragment van bruine urne in Belgische waar (Ie eeuw) (1730), scherven van fijne, zwart gepolierde waar (einde Ie eeuw) (1794/95), *sigillata* scherf Drag, 27 (Ie eeuw, Zuid-Gallië) (1708), scherven van gladwandige, bleekgeelachtige waar, soms rozeachtig, met geëffende buitenwand (1731, 1809/10), grijze kom met naar binnen gebogen rand (einde Ie eeuw) (1764), zwart-grijze ruwwandige urne met dekselgeul (1759) (afb. 9, 3), grauwe urnen met horizontale rand (1762, 1803/04, einde Ie, begin IIe eeuw), kommetje met naar binnen gebogen, zwartgeschilderde rand (einde Ie, begin IIe eeuw) (1757), vouwbeker in witte klei met metaalglanzende deklaag: Gose 192, midden IIe eeuw (1745/50) (afb. 12, 4).

Put XIII, 5: voortzetting van voorgaande afvalput: *inv.* 5509-5510, 5511 en 1833-2202; op de bodem van de put was het zand rood verbrand, zodat denkkelijk brandende afval in de groeve werd geworpen of hierin vuur werd gestookt. Het aardewerk stemt volledig met dit van put 2, sleuf XII, overeen; vermelden we slechts een versierde *sigillata* scherf van het begin van de IIe eeuw afkomstig uit Lezoux⁽¹⁸⁾, de hals van een kruik met drielobbige mond (afb. 9, 6) (5509), een bronzen haarspeld met versierde kop (5511) en een prachtig, zeer fijn, zwart blinkend vaasje (afb. 9, 14).

Put XVII, 18: in deze groeve, die onder de latere gebouwsporen doorloopt, heeft eveneens een brand gewoed (afb. 5 en 7, profiel t-u); de randen waren rood verkleurd en in de vulling lag tamelijk veel houtskool en brandafval: beenderen van kleine dieren (hond, eend, hen, gevogelte), mosselschelpen; aardewerk: *inv.* 2418-2485:

(18) *Ibid.*, n° 74 (51/6037).

wrijfschalen met de merken van de pottenbakkers BRARIATVS en PVBLIVS (2471/73) (afb. 9, 4), fragmenten van grote voorraad-amphoor (2475) en van dolium (2433), scherven van fijne, zwarte waar (einde Ie eeuw) (2480, 2427), rand van bruin-rode urne in Belgische waar (2441), scherven van bleke waar, waarvan de buitenzijde in horizontale strepen is gepolierd (2431, 2435, 2442), grauwe kom met naar binnen gebogen rand (2434), kleine urne in witte klei en metaalkleurige deklaag met zandkorreltjes overdekt (2466-67) (begin IIe eeuw), rand van kruikje in fijne, bleke klei (Ie eeuw) (2445), talrijke scherven van grove, grijze waar (o.a. 2477-78).

Vlek 31: vettige, zwarte vulling, voortkomend van houtskool en verrotte organische bestanddelen; vooral talrijk zijn hier de botjes van kleine dieren (gevogelte, eend); rundshoorn, rundshoeven, ribben; het geheel is laagsgewijze aangevuld en vermengd met scherven; op de bodem waren brandsporen en lagen fragmenten van pannen. Aardewerk: *inv.* A 2156-2274, grijs kommetje (2156) (afb. 9,5), wrijfschaal met aan weerszijden van de teut het merk ADIVTOR (2241, afb. 9, 7) ^(18a), bodem van biconische gladde zwarte urne in fijne waar (A 2159), grijszwarte, ruwwandige rand (A 2160) (Gose 503/504: einde Ie, begin IIe eeuw (afb. 9, 8), scherf van zgn. « assiette de Bavai », in witte klei en rode deklaag (A 2176), beschilderde waar (A2184, 2192) (Gose 190: midden IIe eeuw), bord in *terra nigra* (A 2194, 2236), *sigillata* bodem met fragmentaire stempel (Aprilis?, Lezoux) ⁽¹⁹⁾, *sigillata* schotel (A 2272) (afb. 9), wrijfschaal met merk NERICCI (A 2208), *sigillata*-rand met barbotine versiering (A 2221), een staander (*thymiaterrion*) in grijszwarte, harde klei, bovenaan afgebroken (A 2248) (afb. 9, 11); verder vele scherven van gewone, ruwe grijze waar, van deksels, kruiken, enz.

In deze zone werden ook nog talrijke fragmenten van aardewerk gevonden dat in dezelfde periode kan worden gedateerd: *sigillata*: *Drag.* 35/36 met barbotine versiering (A 2310), fragment van *Drag.* 37, uit La Graufesenque, uit de tijd van Vespasianus (A 2309) ⁽²⁰⁾; bodemscherf met pottenbakkersmerk GIAMATUS (Oost-Gallië, Hadrianus-Antonijnen) ⁽²¹⁾; wrijfschaal (Gose 458:

(18a) CIL XXI, 16006, 3; *Rev. Celtique*, 1929, blz. 92 (I^e eeuw).

(19) *Ibid.*, n° 74 (49/2198).

(20) *Ibid.*, n° 23 (49/2309).

(21) *Ibid.*, n° 21 (49/1231).

begin IIe eeuw) (A 2317), rood beschilderde waar in witte klei, uit de Ie eeuw (A 2320, 2372), Belgische waar (A 2322, 2353, 2354, 2437), fijne dunwandige zwart-blinkende waar (A 2444), *terra nigra* (A 2327, 2325, 2350, enz.), met daarenboven nog talrijke scherven van grof grijs en zwart aardewerk (o.a. A 2319, afb. 9, 15).

Het archeologisch materiaal uit de hogervermelde afvalgroeven vormt een chronologisch tamelijk goed omlijnde groep, welke de tijdspanne overdekt gaande van het midden van de Ie eeuw tot in de tweede helft van de IIe eeuw. Eveneens biedt het materiaal overal hetzelfde uitzicht en dezelfde samenstelling: naast de gewone keukenafval en de locale waar, vinden we talrijke fragmenten van luxe-vaatwerk: *terra sigillata*, *terra nigra*, beschilderde waar. De aanwezigheid van een vaas op hoge voet- *thymiaterion* ^(21a) — alsmede een fragment van een *terra-cotta* paardje — gewoonlijk als *ex-voto*'s aangezien ⁽²²⁾, zou kunnen wijzen op het bestaan van een cultus-gebouw in de onmiddellijke nabijheid; in dit verband weze aangestipt dat de in de nota 22 vermelde paardjes alle rondom deze plek werden gevonden. We bezitten spijtig genoeg niet de minste aanduiding om de zich in sleuf XII en XIII bevindende sporen, welke ouder zijn dan de afvalgroeven XII, 10 en XIII, 2, 16, 19, met zulkdanig gebouw in verband te brengen.

Deze afvalgroeven zijn alle ouder dan het grote gebouw dat later op dezelfde plaats werd opgetrokken: de grondvesten van het gebouw snijden immers doorheen de vullingen van de vlekken XI, 3-5 en XVII, 18. Deze afvalgroeven zijn jonger dan de bouwsporen XII, 10 en XIII, 2, 16, 19 welke dan weer, op hun beurt doorheen het grijze zand snijden dat de hogervermelde brandsporen overdekt. Samenvattend komen we zodoende tot de volgende stratigraphische opeenvolging:

1° oudste spoor: de rechte lijnige gracht XI en XV, 6;

2° de brandsporen, groep A;

3° de brandsporen, groep B;

4° het grijze aangespoelde zand;

5° de gebouwsporen XII, 10, XIII, 2, 16, 19, en XVI, 26;

6° de afvalgroeven;

7° het jongere gebouw XI, 1, XII, 1, XIII, 1, XVI, 1 en XVII, 1.

Tot nog toe kan van deze reeks alleen n° 6 gedateerd worden

(21a) K. WIGAND, *Thymiateria*, Bonn. Jahrb. 121 (1912), blz. 1-96.

(22) J. MERTENS, in *Latomus*, 10 (1951), blz. 175.

van het midden van de Ie tot in de tweede helft van de IIe eeuw. Hoogstwaarschijnlijk komen de afvalgroeven voort van de vernieling van bestaande gebouwen, zodat deze denkelijk in dezelfde tijd mogen geplaatst worden.

In het noord-oostelijk deel van het onderzochte perceel kunnen nog verscheidene andere vlekken en sporen in dezelfde periode worden gesitueerd :

Vlek 24 : vulling bestaande uit een dichte opeenstapeling van pannen, brokken bevoering, fragmenten van muurschildering, houtskool voortkomende van balken, nagels en scherven, alles samengekit in een vaste zwarte vettige laag, vermengd met roodverbrande klei en zand ; kenschetsende afval voortkomende van een hevige brand ; midden deze opvulling lag een grote geprofileerde blok in blauwe kalksteen (afb. 8, 1) ; de bovenkant ervan was verweerd en vertoont een insnijding, gekapt in de vorm van een voet (?) ; aan de onderkant kleefde nog de karakteristieke roze Romeinse mortel ; staan we hier voor de basis van een standbeeld ?

Van de scherven vermelden we deze van een grote pot in grove bruinrode klei (A 1743).

Vlek 26 : langwerpige, ondiepe put (tot 135 cm), opgevuld met brandafval als vlek 24 ; *sigillatascherf* A 1773a, rijk versierd, herkomstig uit La Graufesenque en daterend uit de tijd van Claudius-Nero (midden Ie eeuw) ⁽²³⁾ ; twee *sigillatascherf*en, nog uit de Ie eeuw (A 1773) ; rand van wrijfschaal (Gose 458 : begin IIe eeuw) (A 1758) ; fijne zwarte gepolierde waar (A 1764, 1768) (Ie- begin IIe eeuw).

Vlek 27 : ligt gedeeltelijk onder de muur 29 van het latere gebouw ; de vulling van deze afvalput lijkt zeer goed op deze van vlek 31, overeenkomend met de afvalgroeven uit sleuven XII en XIII ; vele scherven, vooral van zwart aardewerk, gebed in zwarte, vettige aarde en vermengd met talrijke beenderresten en enkele oesterschelpen (*inv.* A 1784-1840 en 1894-99) : zwarte gepolierde waar : kruik (A 1784), (afb. 10, 2), kommen (A 1789, 1790, 1791), wrijfschaal (einde Ie eeuw ; A 1793), grauwbbruine ruwwandige schotel (A 1794) (afb. 11, 1), biconische zwart-bruine urne (A 1795) (afb. 11, 8), zwarte kom met gebolde bodem (A 1796), scherven van gepolierde, zwarte en grijze, blinkend hard gebakken waar (A 1834) (afb. 9,9), bleekgele kruik (Gose 361 : Ie

(23) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n 3.

eeuw) (A 1800) (afb. 9, 10); rand van rood-bruine amphora (IIe eeu) (A 1833); *sigillatascherven* van *Drag. 27* (A 1838), *Drag. 31* (A 1894) en *Drag. 37* (IIe eeuw).

Vlek 28: vulling als 27 met brandsporen; bevatte talrijke kaaksbeenderen van grote dieren (rund); eveneens veel zwart aardewerk (*inv.*: A 1841-1893, 1900-2002a), soms van zeer fijne, dunwandige waar (A 1844 - A 1866), urtje in witte klei en met zwart-bruine korrelige deklaag (Gose 190: midden IIe eeuw), grijze schotel met horizontale rand (A 1908) (cfr. A 1794, afb. 11, 1), zwarte glanzende waar, met op de schouder een versiering van eenvoudige stempelindrukken (A 1915 (afb. 9, 16), *sigillatascherven* van *Drag. 27* (A 1917, 1918) (Ie eeuw), hals van zwarte, gladwandige kruik (A 1951) (afb. 11, 2), zwarte biconische urnen in fijne waar (A 1969, 1991); uit deze put komt eveneens een verzilverd bronzen lepeltje (A 2002a).

Talrijke vlekken uit dezelfde periode werden aangesneden en gedeeltelijk omgewoeld tijdens jongere bebouwingen; eveneens dient rekening te worden gehouden met recente opzoekingen; voor ons echter komen alleen de oudste lagen in aanmerking.

Vlek 19: scherf van *terra nigra* schotel A 1647, *sigillata* met nog goede blinkende deklaag (A 1648, 1653), roodbruine, gladwandige Belgische waar, met schuine inkervingen versierd (A 1660, 1662, 1654).

Vlek 20: zeer zwarte brandafval, bijna uitsluitend houtskool gemengd met scherven en beenderen: spijtig was deze put reeds beroerd geworden, want we vonden er een scherf in uit modern porselein (A 1592). Naast oudere scherven komen ook enkele fragmenten uit de IIIe eeuw voor (*inv.* A 1592-1621).

Vlek 21: sterk omgewoeld door vroegere opgravingen en oudtijds reeds door de aanleg van het grote gebouw. Uit de onderste lagen komen een scherf van wrijfschaal (Gose 457: einde Ie-begin IIe eeuw) (A 1670), en een *sigillatascherf* A 1700/a, uit de tijd van de Flaviërs⁽²⁴⁾.

XXVI, 4: vulling met afbraak: *inv.* 5718-5724; *sigillatascherf* 2826, wrschl. uit Oost-Gallië, met pottenbakkersmerk⁽²⁵⁾; gladwandige zwart-grijze schotel met naar binnen gebogen rand (5721), rand van grijze urne met verdikte, trechtervormige hals (5722).

(24) *Ibid.*, n° 54.

(25) *Ibid.*, n° 79.

grijze urne met horizontale rand (5720), mortel bedekt met zwarte beschildering (5718).

XXIX, 3, 4 en 6/9 : diepe putten, met allerlei afval opgevuld zoals de afvalputten in XI en XII : men heeft er scherven, beenderresten, witte kalkzandsteen, veel houtskool ; in de afval komen nog fragmenten voor van kartelrandkroezen, type afb. 12, 11 ; inv. 2597-2666- en 5741-5785 : fragment van grote voorraadampфора (5742), bodem van schotel in bleke klei, met goudglimmer overdekt langs de binnenkant (5784-85) (einde Ie en IIe eeuw) ⁽²⁶⁾; twee fragmenten van Belgische waar met inkervingen versierd (5772/78) (afb. 11,9); deksel met zwarte deklaag, te vergelijken met Gose 555, doch met ietwat dikkere rand ; scherven van kruikjes in bleke klei (5741, 5747), stukje bleekgroen mat glas (5769), fijne zwarte waar (5755), rand van *sigillata* kom van nog goede techniek (1748), fragmenten van grijze ruwwandige waar (5764 en 5766) (afb. 9, 12-13) en gewoon aardewerk (2636, 2616, 2630) (afb. 11, 3, 4, 5).

XXIII, 2/3 : afvalput met brandresten : schotel in witte klei met rood beschilderde deklaag (5713) (Ie eeuw), kartelrandkroezen (5716), scherfje van Zuid-Gallische *sigillata*, talrijke fragmenten van een kruik in harde, zuivere, gele klei, met gladde wand en goudglimmerversiering (5688/5699) (Ie eeuw); grijze urne met gladde dunne wand (5714) (afb. 9, 17); *sigillatascherf* uit Zuid-Gallië (6042) ⁽²⁷⁾.

NOORD-ZUID GERICHTE GEBOUWSPOREN.

Gans de middenstrook van het onderzochte perceel wordt ingenomen door de sporen van gebouwen, alle gericht op een bijna zuiver Noord-Zuid lopende lijn. Deze gebouwsporen zijn zeer fragmentair ; hun geringe diepte is er oorzaak van dat ze soms volledig opgeslorpt zijn in de bovenste bouwlagen. In het gele zand tekenen de diepere sporen zich door hun grijs-zwarte vulling tamelijk goed af.

Deze sporen zelf bevatten weinig of geen archeologisch materiaal, doch ze kunnen gedateerd worden naar de afvalgroeven, welke zich in de onmiddellijke nabijheid bevinden. Een van de sporen, 18, loopt bovendien door onder de muren van het latere gebouw.

(26) H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinsche Archæologie der Nederlanden*, blz. 257.

(27) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 58.

De centrale en de westelijke strook van het perceel worden bijna uitsluitend door deze sporen en de gelijktijdige afvalgroeven ingenomen; ongelukkig werd dit deel tamelijk sterk door vroegere gravers gestoord; slechts hier en daar waren nog oorspronkelijke vlekken *in situ* vast te stellen.

De best navolgbare zijn deze aan weerszijden van de late gracht 17.

Spoor 18: zwartgrijze zandige vulling, waarin enkele been-derresten, vooral kaaksbeenderen van dieren; de diepte is onregelmatig en schommelt tussen 90 en 110 cm onder het maaiveld; ten N. van 32 — afbraakspoor van het grote gebouw — loopt spoor 18 verder; het is hier van dezelfde kleur en samenstelling; het spoor vertakt zich dan verder noordwaarts in verscheidene grijsachtig verkleurde vlekken die op hun beurt zijn doorgesneden door de afvalgroeven 19 en 20 welke hoger reeds werden besproken.

In spoor 18 kwamen geen scherven voor. Enkele kleinere vlekjes langsheen 18 zijn misschien de overblijfselen van houten palen; dit blijft echter slechts een veronderstelling.

Spoor 13 en 14a: ten W. van 17 en evenwijdig met 18; in deze zone ligt onder de humuslaag een brede strook hard, grijs-wit uitgeleend zand waarin de talrijke roestlijnen de vroegere aanwezigheid van water verraden; dit grijze zand lijkt sterk op dat wat we in de oostelijke sector, in sleuven XV, XVI en XVII hebben ontmoet en dat eveneens voorkomt in de N.O.-hoek van het perceel, nabij de vlekken 23, 24, 27 en 28.

Spoor 13 is, tot op een diepte van 85/98 cm opgevuld met grijs zand en zwart houtskoolpoeder; beenderen en tanden van grote dieren (o.a. rundshoorn) komen eveneens voor. Uit het grijze zand aan 13 palend komen enkele aardewerk fragmenten: bodem van ruwe, grijze pot (A 1309), scherven van bruinzwarte urne in Belgische waar, met inkervingen versierd (A 1310) (Ie eeuw), bodem van zwart gepolierde dunwandige biconische urne (A 1351) (einde Ie- begin IIe eeuw); talloze scherven kwamen uit de afbraaklagen onmiddellijk boven spoor 13 en 16; zij brengen echter niets bij voor de chronologie van deze N.-Z. gerichte sporen; het archeologisch materiaal gaat van de Ie tot de IIIe eeuw: *inv.* A 1274-1305, A 1329-1342, A 1344-1350, A 1352-1381.

Spoor 14a is de zuidelijke voortzetting van 13, met dezelfde samenstelling doch ietwat geringere diepte (tot 71 cm). Samen met

14 staan we hier voor een groep grondsporen die alle min of meer georiënteerd zijn zoals de sporen 18 en 13 en wrschl. van hetzelfde complex deel uitmaken. Meest al deze vlekken zijn opgevuld met een grijsachtig mengsel van houtskool en zand, waarin zich soms beenderen, vooral kaaksbeenderen van grote dieren, bevinden.

Tussen de beide gelijklopende grondsporen 13/14a en 18 bevinden zich eveneens vlekken die met deze in verband kunnen worden gebracht :

Vlek 15 : laagsgewijze opgevuld tot op een diepte van 148 cm : onderaan ligt een mengsel van grijs zand, houtskoolresten, witte kalkzandsteen, beenderen, mosselschelpen, alsmede enkele scherven ; vermelden we daaronder een ruwwandige kom met vlakke bodem en bijna verticale, bovenaan afgeplatte rand (A 1385), scherven van grove grijze en zwarte waar (A 1387-1389), rand van *dolium* (A 1393), scherven van bleke waar (kruikjes ?) (A 1396, 1397); bovenaan is de vlek verder aangevuld met brandresten, stenen en fragmenten van *tegulae*.

In rechte hoek aansluitend bij 13 biedt spoor 16a hetzelfde uitzicht : grijsbruin zand ; tot 67/74 cm, op het kruispunt van beide sporen gaat men tot 93 cm ; talrijke ondiepe, gelijkaardige vlekken komen in deze zone voor ; zeer schaars schervenmateriaal, tenzij enkele fragmenten van niet nader te bepalen zwarte waar.

Doorheen 16a werd in een latere periode een diepe afvalput 16 gegraven tot op een diepte van 132 cm ; deze is opgevuld met afbraak van het grote gebouw uit de laatste periode : mortel, pannen, kalkzandsteen, *tubuli* van hypocaust, enz. De put werd zelfs in moderne tijd aangesneden (Van Dessel ?), want we vonden er een moderne porseleinscherf in ; ook werden ronde gaatjes van vroegere boringen vastgesteld. Door deze jongere omwoeling werd IIIe-eeuws materiaal (o.a. wrijfschaal Gose 462 : IIIe eeuw : A 1404) met ouder materiaal gemengd, waaronder vooral kartelrandkroezen, type afb. 12, 11 (A 1408) en scherven van rood-bruine lokale waar (z. verder blz. 43-44) te vermelden zijn.

Vlek 12 vertoont dezelfde sporen van recente omwoeling als 16; het archeologisch materiaal komt overeen met dit van put 11 ; *sigillatascherf* uit Zuid-Gallië, van het einde van de Ie eeuw (A 1230) (28).

(28) *Ibid.*, nr 53.

In 1951 werd de voortzetting van deze sporen nogmaals aangesneden in het zuidelijke gedeelte van de opgraving en meer bepaald in XXXIV, XXXV, VII, VIII en IX.

XXXIV, 1 : grijs zand ; scherven van dunwandige, bolronde urne met zwarte deklaag (5797) (afb. 11, 6) en van grijze, hardgebakken, dunwandige waar (5798).

XXXIV, 5 : zwart-grijs zand, vermengd met houtskool ; silex-splinter (5800-5805).

XXXV, 17 : dit spoor ligt boven de hogervermelde rechtlijnige gracht en is dus jonger ; vulling van zwart zand en duidelijke overblijfselen van een brand ; als archeologisch materiaal hebben we : zwart gepolierde biconische urne (Gose 319 : midden Ie eeuw) (3599-3608), ijzerslakken, fragmenten van de reeds bekende kartelrandkroezen (3564, 3582), scherven van bruine amphora met reliëfbanden (3544-49 en 3554), dolium (3553), zwarte urne in grove klei met een ruw gepolierde zwarte rand en ingedrukte versiering op de schouder (3588) (afb. 11, 10), urne in grijze klei en met zwarte deklaag (3587) (afb. 11, 7), zwarte schotel met naar binnen gebogen rand (3578), scherf van een bekervormige vaas met rechte rand (3549) (afb. 11, 11) ; bovendien talrijke scherven van ruwwandige grijze en zwarte waar.

VIII, 9 : brandvlek met houtskool, zand en enkele scherven van ruwe zwarte en grijze waar.

Al deze gebouwsporen zijn omgeven, en op sommige plaatsen zelfs doorgesneden door putten, meestal afvalputten daterend uit de tijd van de vernieling van deze gebouwen. We staan hier juist voor hetzelfde geval als in de oostelijke sector waar de schaarse gebouwsporen van sleuven XII en XIII door afvalgroeven zijn omgeven.

VI, 1 : dicht, zwart grondspoor als van vergaan hout, is te vergelijken met de (blz. 28) vermelde brandsporen van groep a ; doch hier is geen spoor van brand te bespeuren ; diepte : 84 cm.

VI, 4 : zeer donkere dicht opeengepakte vulling, waarin beenderen, een stuk lavasteen (van molensteen) en enkele scherven : dolium (5350/52), fijne, zwarte glanzende waar (5353).

VI, 7 : zelfde samenstelling als VI, 4 ; diepte tot 105 cm ; scherven van grijze urnen (5364, 5369), van grote amphoren (5361/62), kruikje in rode aarde (5363).

VII, 2 : zwarte houtskoolvulling ; scherven van kartelrandkroezen (5376, 5378/80), afb. 12, 11), ijzerslakken (5372-73).

Verscheidene sporen in sleuven VI en VII werden door latere omwoelingen verstoord ; afbraak uit latere gebouwen komt hierin voor.

Uit VII, 1 kwamen twee *sigillatas*scherven uit het begin van de IIe eeuw, afkomstig uit Centraal-Gallië (6005/07 en 6006) ⁽²⁹⁾.

Uit VIII, 3 een *sigillatas*cherf uit Lezoux, midden IIe eeuw (6012) ⁽³⁰⁾.

De vulling van IX, I, komt overeen met deze van VIII, 3 ; sporen van hevige brand, houtskool, scherven (o.a. dolia) ; karakteristieke keukenafval, doch in latere tijd verstoord.

XXXVI, 1 en 2 : vulling van verbrande klei en vettige zwarte grond ; naast de vele scherven hebben we beenderen, verbrande zandsteen, ijzerslakken ; diepte tot 104 cm. Deze vlek ligt dwars overheen de primitieve rechtlijnige gracht (zie blz. 27). *Inv.* 5852-5893 : fragmenten van kartelrandkroezen, scherv van witbeschilderde waterkruik (5862), scherven van kruikjes, van urnen, van wrijf-schalen ; urntjes in witte klei, met paarszwarte korrelige deklaag (Gose 190 : midden IIe eeuw), rand van zwarte urne in roodbruine klei (5874) (afb. 11, 13), rand van zwart gepolierde beker met gegraveerde versiering (5877) (afb. 11, 12).

Nog twee andere groepen van gebouwsporen treffen we aan in de noord-westelijke hoek van dit perceel 246. Het zijn de grondsporen 1 tot 6 en 11 enerzijds en 7, 8 en 9 anderzijds. De waterput 10 behoort tot een van beide complexen. De reeks omvat een aantal vlekken welke zeer goed op elkaar gelijken en vele trekken gemeen hebben, voornamelijk vlekken 2, 3, 4 en 11.

Vlek 2 : drie grondsporen welke zich in rechte hoek snijden en noord-zuid gericht zijn juist zoals de hogerbesproken grondsporen (z. blz. 37). Talrijke sporen van hevige brand ; houtskool en verbrande klei ; deze is afkomstig van de lemen wanden van een gebouw ; in de klei zijn nog zeer duidelijk de indrukken merkbaar van de takken en twijgen van het vakwerk ; de takken zijn de ene naast de andere geplaatst (afb. 12, 7) en hebben een doormeter van 15 à 20 mm ; de klei zelf is vermengd met stro en gras ; in de vulling

(29) *Ibid.*, n° 78 en 81.

(30) *Ibid.*, n° 76.

vinden we ook de gekende kartelrandkroezen weer (A 140); de houtskool is afkomstig van eiken balken.

Scherven uit 2a: grenzende aan de zuidrand van 2: *inv.* A 143-174: houtskool, fragmenten van *tegulae*, beenderen (o.a. rundsrib); bewerkte silex-splinter in vorm van pijlpunt (A 171), fragmenten van voorraadpot (A 170), scherven van grove, onzuivere, met de hand gemaakte waar (A 160, 151, 161) (afb. 11, 18); vele scherven van gewoon, ruwwandige gebruiks aardewerk; fragment van kleine, bolvormige urnen (A 168, A 147), deksel fragment, te vergelijken met Gose 558 (midden IIe eeuw) (A 164) en *ibid.* 555 (Ie eeuw) (A 149), bodem van urne in Belgische waar (A 148); rand van grijsgrauwe, goed gevormde waar (Gose 345: midden Ie eeuw) (A 172); dunwandige glanzendzwarte biconische urne (Gose 318/19: midden Ie eeuw); vaatwerk met horizontale rand van het einde van de Ie eeuw (A 155) ^(30a) (Gose 500, cfr. *ibid.* 553) (afb. 11, 14); rand van waterkruik in oranjekleurige klei met witte deklaag (A 146) (Ie eeuw) (afb. 11, 17); in 2b: afval van pannen, mortel en een duidelijk afgetekende brandlaag; scherf van amphora (A 170).

Vlek 4: diepzwarte, kleverig aanvoelende vulling met beenderen en verspreide scherven; diepte 127 cm; aan de rand is het zand rood verbrand; fragmenten van *tegulae* en witte zandsteen; hoofdzakelijk zwart en grijs gewoon aardewerk (*Inv.* A 189-297).

4 b-c: hals van kruikje in grauwe klei (A 198) (afb. 11, 19) ^(30c); Zuid-Gallische onversierde *sigillata* (A 188 en 196) (Ie eeuw), dunwandige, zwart-glanzende waar (A 191), kommetje met naar binnen gebogen rand (A 190); brokken roodverbrande wandbekleding van lemen gebouw (cfr put 2).

4 d: enkele gesmede nagels, witte, verbrande zandsteen, mortel welke aan dakpannen heeft gekleefd, harde witte mortel zonder het karakteristieke baksteengruis; vele fragmenten van gewoon grijs aardewerk; *sigillatascherf* Drag. 45 in bleekrode klei, schotel in bleekgrijze klei en met rode deklaag (Ie eeuw) (A 212) (afb. 11, 23), randfragment van kookpot in grauwe klei (Gose 506: begin Ie eeuw) (A 207); bij de beenderen vonden we een kaaksbeen, een rundshoorn en een hondenschedel (A 293).

(30a) Cfr W. C. BRAAT, *De grote Romeinse villa van Voerendaal*, OUDH. MED. LEIDEN, 34 (1953), blz. 68, n° 26-27.

(30c) W. C. BRAAT, *op. cit.*, blz. 68, n° 24 (midden IIe eeuw; lokaal werk?).

4 a : scherf van kleine urne in witte klei en donkerbruine deklaag (A 235), scherven van kruik in bleke, hardgebakken klei, met goudglimmerversiering (A 240 en 282) (afb. 12, 1-2) ^(30b).

4 b : komt met 4 a overeen, doch hier werden de bovenste lagen verstoord, zodat er jonger materiaal in terecht kwam. Het oudere schervenmateriaal bevat vooral fragmenten van gewoon zwart en bruinachtig aardewerk ; roodverbrande klei langsheen de wanden.

Ten O. van vlekken 2 en 4, ligt vlek 3, diepte : 148 cm, op de zelfde wijze georiënteerd ; zij staat wrschl. met de vorige in verband ; ook dit spoor vormt een hoek ; de scherven zijn er dooreen gemengd met zwarte aarde, juist zoals in vlekken 4 en 2 ; beenderen van grote dieren ; geen stukken van pannen noch steenaafbraak ; inv. A 177-188 en 760-824. *Sigillatascherf* van Drag. 37, uit La Graufesenque (Vespasianus) (A 188) ⁽³¹⁾ ; fragmenten van voorraadampфора (A 177-187) ; scherven van dolium (A 795), amphora in bleke klei met verdikte schuine rand (A 763) (afb. 10, 18) ⁽³²⁾, waterkruik met ongeveer hetzelfde profiel als voorgaand stuk (A 767) ; dunwandige, grijze waar (A 724, 744, 722, 716) scherven van kommen met naar binnen gebogen rand, waterkruiken in bleekrode klei met witte ekläag (A 766, afb. 10, 15), fragment van wrijfschaal met verticale rand (Gose 458/59 : begin IIe eeuw).

Van meer belang voor de locale geschiedenis van het Romeinse Elewijt is de afvalput 11 (diepte 135 cm) waarin een zeer hevig vuur heeft gewoed ; de vulling bevatte talrijke scherven, alle rood verbrand (inv. A 979-1226), alsmede rood-bruin verbrande aarde en opvallend weinig houtskool ; fragmenten van pannen ; de bodem bestaat uit grijs, zeer scherp zand en kleine keitjes ; in de N.W.-hoek lagen vele stenen opeengestapeld, vermengd met verbrande klei (tot op 128 cm) ; op sommige plaatsen is de klei zelfs door de hitte verglaasd. Bij de scherven vonden we geen luxe vaatwerk, *terra sigillata* of versierde waar ; de overgrote meerderheid van de scherven behoort tot de gewone waar, die, door haar uniformiteit, denkelijk lokaal fabricaat is : het meest voorkomende type zijn de kommen met naar binnen gebogen rand (A 1099, 1150, 1118) (afb. 10, 8-10), verder heeft men urnen met trechtervormige hals (A 1117, 1115,

(30b) Voor A 240 cfr E. RITTERLING, *Das frühromische Lager bei Hofheim*, 1912, blz. 286 (1^e eeuw).

(31) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 33.

(32) *Ztsch. Schweiz. Archäol.* 1946.

afb. 10, 11-13); enkele van deze fragmenten zijn duidelijk misbaksels: A 1301, A 1127 (afb. 10, 13, 16); deze ceramiek is onversierd, met gladde wand en in roodbruine tot donkergrijze klei; vele scherven, grijs in kern, werden in de afvalgroeve een tweede maal rood verbrand. Tussen het overige vaatwerk noteerden we scherven van grote potten of dolia (A 1058), van wrijfschalen (A 1016), van waterkruiken met witte deklaag (A 1062), van fijne zwarte waar (A 994) (afb. 10, 14); aan de hand van de misbaksels en uit het feit dat ter plaatse het zand sterk verhit werd kunnen we misschien besluiten dat we hier met een primitieve, locale pottenbakkersoven te doen hebben; de uniformiteit van het schervenmateriaal wijst in dezelfde richting.

Deze verschillende vlekken, welke onderling in verband kunnen worden gebracht, mogen alle in de Ie eeuw en in het begin van de IIe eeuw worden gesitueerd; zij zouden in betrekking kunnen staan met de oudere sporen, o.a. met de brandsporen in de oostelijke sector van het opgegraven perceel (z. hoger, blz. 28-29).

De enige vaste gebouwsporen in deze zone zijn de overblijfselen van een rechthoekige kelder, van 4,10 op 3,40 m; de vloer van deze laatste ligt op 110 cm onder het maaiveld; deze bevloering is in *opus signinum*, een ongeveer 10 cm dik mengsel van gemalen baksteen in kalk gebed; de bovenkant is glad geëffend; deze mortellaag rust op een laag dicht naast elkaar geplaatste fragmenten van *tegulae* en *imbrices*, schuin op hun kant gezet en elkaar gedeeltelijk overdekkend; de stukken zien er nog gans nieuw uit. Op sommige plaatsen zagen we duidelijk dat hier reeds vroeger gegraven werd, daar de vloer hier en daar doorbroken was. Onder de vloer ligt een dun laagje grijs zand, waarin twee scherven van bleke, geelachtige niet nader te dateren amphoor (A 338-339) en een fragment van gebit (hond?) (A 340). Bijna in het midden is in de vloer een kleine, ong. 1 à 2 cm diepe uitholling gekapt van $9 \times 8,5$ cm; bovenop lag veel houtskool; zou hier een houten paal gestaan hebben?

Deze kelder is zuiver noord-zuid georiënteerd en langs drie kanten door zware funderingen omgeven; deze zijn in witte steen opgetrokken en ongeveer 44 cm breed; in de onderste laag van deze muur is de kalkzandsteen op zijn kant geplaatst (afb. 19a); deze grondvesten zijn tegen het vaste zand gebouwd en gaan tot ong. 15 cm onder het vloerpeil (afb. 8, doorsnede z-a'), De westmuur is

volledig weggebroken en het spoor met afval opgevuld. Aan de zuidrand was geen muur meer te bemerken ; wel vonden we hier nog enkele schaarse overblijfselen van een wandbepleistering, bestaande uit een mengsel van fijngemalen baksteengruis en mortel, niet zeer effen gestreken, doch verzorgd werk ; bewaard tot op 40 cm hoogte (afb. 19a) ; het spoor van de uitgebroken muur gaat tot 36 cm onder het peil van de keldervloer. De oostmuur daarentegen is een met witte harde kalk stevig gebouwde muur, 61 cm breed, met horizontaal verband behalve in de onderste laag. In de noord-oost hoek gaat deze muur over in een zwarte vulling, waarin we, aan de hand van de nog bewaarde houtskoolresten, de overblijfselen van een houten trap menen te mogen herkennen (profiel b'-c', afb. 8) ^(32a).

Deze kelder was natuurlijk met allerlei afval, afbraak en houtskool aangevuld. Jongere opgravingen gooiden elke stratigraphie onderste boven ; het schervenmateriaal gaat van de Ie tot in de IIIe eeuw (*inv.* A 341-358, 574-602, 639-648) ; o.a. ruwe grijze waar (A 580, 583) (afb. 11, 15, 21).

Onmiddellijk aanleunend tegen de westmuur van de kelder ligt een langwerpige, naar het O. breed uitlopende vlek 8, waarin, met zwarte aarde en afbraak vermengd, veel scherven lagen (*inv.* A 359-573). Daar zij gedeeltelijk dateren uit de periode van het gebruik van de kelder, doch ook uit latere tijd toen deze vlek als afvalgroeve werd benut, kunnen we uit dit materiaal geen besluiten trekken voor de bezettingstijd van het gebouw zelf ; vermelden we, o.a. een bodem van een *sigillata*-tasje, *Drag.* 27, met het merk van de pottenbakker CALVUS (A 362) (La Graufesenque, Ie eeuw) ⁽³³⁾, kruikjes, kommen met naar binnen gebogen rand, fijne zwart gepolierde waar (A 414 (afb. 11, 16), urnen met platte, horizontale rand (Ie eeuw) (A 390) (afb. 11, 20), wrijfschalen, scherven van schotels in witte klei met rode deklaag beschilderd, geverniste waar in witte klei (IIe eeuw). Op de vloer zelf stond nog een kommetje met naar binnen gebogen rand (A 634/35, IIe eeuw) ; erin bevonden zich enkele beentjes.

Ook langsheen de zuidkant sluiten verscheidene grondsporen aan bij de kelder ; meestal zijn het eenvoudige, zwartgrijze vlekken in het zand ; in enkele ervan vonden we stukjes verbrande klei ; als schervenmateriaal noteerden we de rand van een grauwbrown

(32a) Cfr een houten trap uit Zugmantel : SAALBURG JAHRB., 1951, blz. 51.

(33) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 7/8.

deksel (A 603), de voet van een zwart gepolierde urne (A 604) en de voet van een bleekgele amphora (A 608).

De groep grondsporen 9, behoort tot dezelfde bouw als de hoger besproken kelder; het zijn hoekvormige vlekken, te vergelijken met 2, 3 en 4, doch georiënteerd zoals de kelder.

Vlek 9 a: brandspoor met vulling van verbrande klei en houtskool; weinig aardewerk (*inv.* 732-746): kom met rechte rand (A 733), wrijfschaal (A 738), *sigillatascherf* (A 743); scherf van Belgische waar (A 737).

Vlek 9 b: diepte: 116 cm; vulling met houtskool, donkerzwarte afval, rood-verbrande klei; loopt naar het N.W. toe uit in grijze, eenvoudig verkleurde putten; de zwarte vulling bevatte tamelijk veel scherven (*inv.* 649-731): fragment van een kleine bronzen *fibula*, zeer slecht bewaard, *sigillatascherf* van een tasje *Drag.* 27, van een kommetje met barbotine versiering *Drag.* 35 (A 652), van een versierde kom *Drag.* 37 (A 653), wrschl. uit Midden-Gallië, uit het begin van de IIe eeuw⁽³⁴⁾; verder fragmenten van kruiken, van grauwe grijze waar, van bruin-zwart geverniste bekertjes in witte klei, van fijne zwarte gepolierde waar, van wrijfschalen, o.a. een met het moeilijk leesbare merk VETERA (?) (A 689) (afb. 10, 17)⁽³⁵⁾, randscherf van een dunwandig vaasje in bleke klei, met goudglimmersversiering (A 680) (afb. 10, 1); scherven van grijze, gladwandige schotels met naar binnen gebogen rand, deksels met rechtopstaande boord (A 709, 714) (afb. 11, 22); al dit vaatwerk gaat van de Ie tot in het midden van de IIe eeuw.

Vlek 9 c vertoont hetzelfde uitzicht en heeft dezelfde samenstelling als 9 b.

Ten noord-oosten van dit gebouwsporencomplex bevindt zich de waterput 10b, welke reeds vroeg buiten gebruik werd gesteld; in een voorgaande studie hebben wij deze put beschreven en in zijn historisch en archeologisch kader geplaatst⁽³⁶⁾; het zal volstaan hier even de voornaamste gegevens te herhalen (afb. 8): de put bestaat uit twee delen: een in droog metselwerk opgetrokken ronde bovenbouw van ongeveer 1 m doormeter en een bijna vierkante bekisting van ongeveer 1 m op 1,10 m welke zich onder het waterpeil bevindt; de bovenbouw bestaat uit witte kalkzandstenen zorgvuldig naast el-

(34) *Ibid.*, n° 38.

(35) CIL VII, 10006, P. DANCHE, in *Revue Celtique*, 1929, blz. 100.

(36) J. MERTENS, *Puits antiques à Elewijt...*, ANT. CLASS., 20 (1951), blz. 87-91.

kaar geplaatst en met de ietwat afgeronde kant naar binnen (afb. 21, a); de houten bekisting bestaat uit horizontaal geplaatste planken, ter plaatse bevestigd door vier houten palen welke in de hoeken zijn aangebracht; de totale diepte van de put bedraagt 4,10 m. Een ongeveer 2 m dikke laag aarde bedekte de put; zij bestaat uit een donker mengsel van houtskool, zandsteen, pannen, scherven en stukken van eiken balken; bij de scherven vermelden we een fragment van een *sigillata* kom Drag. 36 (A 825) en van een Drag. 43 (A 887-888) uit Oost-Gallië, einde IIe eeuw n. C.; het gewoon aardewerk is vertegenwoordigd door de rand van een wrijfschaal (A 831), een urne in grijswitte klei met naar binnen gebogen rand (A 845), urnen met horizontale rand en dekselgeul (A 847); al dit vaatwerk mag gedateerd worden van het einde van de IIe en het begin van de IIIe eeuw ^(36a); deze datum wordt bevestigd door de aanwezigheid van vier goedbewaarde muntstukjes (A 870-873) met de beelden van de keizers Elagabal en Alexander Severus (220-227 n. C.) ⁽³⁷⁾.

De *archeologica* uit de vulling van de put zelf stemmen chronologisch met deze uit de bovenste lagen overeen; de pannen en houtfragmenten zijn talrijker; bij de *sigillata* vinden we scherven van de vormen Drag. 32 (A 897, 900), Drag. 43 (927) en Drag. 40, 27, 37, (A 928-938), alle daterend uit het einde van de IIe en het begin van de IIIe eeuw ⁽³⁸⁾; van dezelfde datum is een bodemscherf van een Drag. 18/31, met het merk van de pottenbakker LUCCEIUS, welke zijn atelier had in Westerndorf (Beieren) en bedrijvig was rond de jaren 160-200 n. C. ⁽³⁹⁾; bij het gewoon aardewerk is de meest voorkomende vorm de *Niederbieber* 89 met horizontale boord en dekselgeul, het zgn. hartvormige profiel ⁽⁴⁰⁾, een profiel dat zeer veel voorkomt van het midden van de IIe eeuw af ⁽⁴¹⁾. Bij het gewoon aardewerk vinden we verder wrijfschalen, waterkruiken, geverniste bekers (ca 150-250 n. C.) ⁽⁴²⁾; een tiental scherven behoren tot kelkvormige vazen: de klei is zuiver, goed gebakken, grijs; de buitenkant is zwart gepolierd; de vorm herinnert aan sommige

(36a) *Ibid.*, blz. 88-89.

(37) J. MERTENS, *Monnaies romaines d'Elewijt*, REV. B. NUM., 94 (1948) blz. 126.

(38) *Id.*, *Puits antiques...*, blz. 89, nota 3.

(39) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 28.

(40) F. CELMANN, *Die Keramik des Kastells Niederbieber*, 1914, blz. 72.

(41) *Ibid.*, *loc. cit.*; VAN DE WEERD, *op. cit.*, blz. 271.

(42) VAN DE WEERD, *op. cit.*, blz. 252.

typen uit de La Tène III periode ⁽⁴³⁾. Ook metalen voorwerpen werden in de vulling aangetroffen o.a. een hakmes, een sleutel, het handvat van een emmer (A 891, 920, 912); op de bodem van de put lagen talrijke stukken van eikenhouten balken, van takken van eik en berk, berkenschors, eikels; we vonden er ook beenderen van everzwijn en hond.

Op ongeveer 2,50 m ten Noorden van de put tekende zich in het zand een rond grijsachtig spoor 10a af, van 80 à 100 cm doorsnede; waarschijnlijk stond hier de zwik, dienend om de emmers en kruiken op te halen.

Al de hoger besproken *archeologica* welke zich in de verschillende lagen boven de put en in de vulling van de put zelf bevonden wijzen er op dat de waterput 10b reeds bij het einde van de IIe eeuw buiten gebruik werd gesteld, misschien op gewelddadige wijze, en dadelijk weer aangevuld. Daar deze put behoort tot het sporencomplex waarvan ook de kelder deel uitmaakt, mogen we aannemen dat gans dit gebouw, of deze gebouwen, in de vlammen zijn opgegaan bij het einde van de IIe eeuw; het feit dat in al de afvalputten in deze sector, het aardewerk niet later opreikt dan het midden van de IIe eeuw, kan deze veronderstelling versterken.

De verschillende grondsporen in het westelijk deel van perceel E 246 stammen vooral uit deze vroege periode en de voorwerpen welke er in worden aangetroffen zijn meestal ouder dan het midden van de IIe eeuw; in enkele putten echter, welke later nog werden omgewoeld, vinden we *archeologica* welke tot in de IIIe eeuw opreiken:

Afvalput 1 (Inv. A 3-137): talrijke scherven van gewoon aardewerk: ruwwandige kookpotten, amphoren; wrijfschalen, kruikjes, meestal uit de IIe eeuw, *sigillatas*scherven, o.a. tasje Drag. 27 (A 128) met merk BITVRIX (Lezoux, midden IIe eeuw) ⁽⁴⁴⁾, een aarden lampje in rode klei, van het eenvoudige type (afb. 10, 4). (A 136), een zilveren denarius van de Romeinse republiek, geslagen in het jaar 55 v. C. ⁽⁴⁵⁾.

Groep 5: reeks zwart verkleurde vlekken waarin rode verbrande klei, stukken pan, steenafval en scherven; grof huishoudaardewerk: amphoren, dolia, stuk van molensteen; geheel de stra-

(43) J. MERTENS, *Puits antiques* ..., blz. 90-91, afb. 4.

(44) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 5.

(45) J. MERTENS, in *REV. B. NUM.*, 1948, blz. 126.

tigraphie is hier hopeloos dooreengewoeld. Dit is ook het geval met groep 6; het zijn eveneens eenvoudig verkleurde vlekken met allerlei afval.

Het uithalen van de twee brede, noord-zuidgerichte sleuven langsheen de westrand van het stuk kon niet tijdens de uitzaveling zelf gevolgd worden; slechts in de overblijvende profielen konden enkele afvalputten vastgesteld worden; zij bevatten meestal gewoon, ruw aardewerk, waarbij vooral vele grote voorraadpotten, amphoren en dolia, te noteren zijn; talrijke fragmenten van molenstenen in grijsgroene lavasteen; steenafval.

Het uitzicht van gans deze westelijke sector van E 246 wijst erop dat hier een of meer gebouwen hebben gestaan, opgetrokken in vakwerk van hout en leem, met grondvesten en kelder in steen gemetst.

Dat deze gebouwen niet de eerste waren op deze plaats opgericht, bewijzen de scherven die onder de vloer van de kelder werden ontdekt. De oriëntatie van het gebouw N.O.-Z.W. komt overeen met deze van de verschillende brandsporen in de oostelijke zone van het perceel. Het is duidelijk dat dit gebouw opgetrokken werd in een latere periode toen de eerste nederzetting van eenvoudige houten hutjes een zekere uitbreiding nam. Dit gebeurde in elk geval vóór het einde van de IIe eeuw, want toen werden al deze constructies met de grond gelijk gemaakt, waarschijnlijk afgebrand.

D. DERDE BOUWPERIODE.

Het is na deze verwoesting dat dit gedeelte van het Romeinse Elewijt een heel ander uitzicht krijgt door de oprichting van een groots opgevat gebouw, dat nu, in tegenstelling met vroeger, N.W.-Z.O. gericht is. De afbraak van dit gebouw vinden we in gans deze zone terug; zij overdekt alle vroegere sporen (afb. 20a).

PLAN: van de opstand van dit gebouw is natuurlijk niets *in situ* bewaard gebleven; alleen het plan kan nog gedeeltelijk aan de hand van grondvesten worden samengesteld; daar echter deze funderingen op zeer vele plaatsen volledig werden uitgebroken is het niet mogelijk na te gaan of al deze sporen tot eenzelfde bouwperiode teruggaan en of we niet met een hoofdgebouw en later toegevoegde bijgebouwen te doen hebben. Gans dit gebouw heeft in jongere tijd als steengroeve gediend en thans nog worden de stenen als bouw-materiaal aangewend.

Door middel van de sporen op perceel E 246 aangetroffen, kan het gebouw niet volledig gereconstitueerd worden : de totale lengte van de op dit perceel bestaande overblijfselen bedraagt 38 m, de breedte 16 m. Het centrum wordt ingenomen door een grote, op hypocaust verwarmde ruimte 34 van ongeveer 12 x 5 m ; ten noorden van deze plaats ligt een klein vierkant vertrek 33 van 5,5 x 5,5 m ; ten westen sluit bij 33 de rechthoekige vlek 32 aan, bestaande uit een massa steenaafbraak, verspreid over een oppervlakte van 4 x 4,5 m. Ten zuid-oosten van het hypocaust ligt een tweede rechthoekige ruimte van 7 x 6 m, verspreid over de sleuven XII, XIII, XVI, XVII; een kleinere langwerpige plaats van 6 op 3 m is er ten zuiden tegenaan gezet. Een reeks van 5 grotere en 2 kleinere grondsporen loopt evenwijdig, op een afstand van 3,5 m met de noord-zuid as van het gebouw in de sleuven XIV, XV en XVI ; de vijf grotere sporen liggen op een regelmatige afstand van 1,50 à 2 m van elkander (afb. 3, afb. 5 : XVI, 18, 19, 20 en XV, 3-5); de twee kleinere sporen liggen dicht bij de zuidelijke vlek (sleuf XIV) ; waarschijnlijk staan we hier voor de overblijfselen van een houten zuilengalerij ; de sporen bestaan uit rechthoekige putjes opgevuld met afbraak. Een tweede muurspoor 29, zeer fragmentarisch bewaard loopt eveneens evenwijdig met de hoofdas op een afstand van 6 m ; tussen beide ligt een niet nader te bepalen muurrest 36 ; ten zuiden van het hypocaust ligt een later aangebouwde ruimte 35 en verder, in sleuf XXII, een grote, diep met afbraak opgevulde rechthoekige vlek waarvan de randen met houten balken zijn afgezet (afb. 7, profiel p-q).

We staan hier voor een reeks vertrekken, geschaard rond een grote op hypocaust verwarmde plaats, naar een regelmatig plan opgevat, in de aard van de Gallo-Romeinse villa's, zo talrijk in ons land aangetroffen.

BOUWTECHNIEK : in de in het gele zand uitgegraven funderingsgrachten zijn de grondvesten opgetrokken in witte kalkzandsteen ; de onderste lagen zijn in droog verband, gwl. 75 à 90 cm breed ; op sommige plaatsen blijft nog iets over van het metselwerk : gewone locale zandsteen in harde, wit-roze mortel gebed.

Vertrek 33 : de dikte van de muren gaat van 70 tot 87 cm ; geen metselwerk meer *in situ* ; de funderingssporen zijn opgevuld met witte steen en afbraak. Binnen in de ruimte ligt een laag grijsbruin zand waarin vooral in de westelijke hoek, veel scherven voorkwamen. Geen sporen van brand in dit vertrek.

Bij het hier gevonden materiaal (*inv.* A 2010a-2049) vallen aan te stippen: een versierde *sigillatascherf* Drag. 37 (A 2011) (einde Ie eeuw?) ⁽⁴⁶⁾; een urne in dunwandige, zeer fijne, zwart blinkende waar (A 2013) (afb. 10, 5), ruwwandige grijze en bruinrode urnen, kookpot in bleekgele klei (A 2017) (afb. 10, 6), rand-scherf van grijze urne (A 2020) (afb. 11, 24), rand met zgn. hartvormig profiel (z. hoger blz. 47), dunwandige kleine bolronde urne met goudglimmer (A 2044a) (afb. 10, 3).

In de zuidhoek van dit vertrek vonden we, in een brok roze mortel verwerkt, een scherv van een *sigillata*wrijfschaal Drag. 45, met een leeuwenmuil versierd; zij dateert uit het einde van de IIe eeuw en geeft een *terminus post quem* aan voor de oprichting van het grote gebouw. De bodem van vertrek 33 ligt merkkelijk hoger dan deze van het hypocaust (*profiel* e-f, afb. 6); de grondvesten zijn volledig uitgebroken.

Afbraakspoor 32: deze vlek bestaat uit brokken opgebroken vloer, witte steen en mortel; de vulling gaat tot op een diepte van 73 à 90 cm, lichtjes afhellend naar het N.: onder deze afbraak loopt rechtlijnig het reeds hoger besproken grondspoor 18 door; langsheen de Z.O. rand van 32 is het afbraakspoor dieper (tot 95 cm); waarschijnlijk werd hier een muur uitgebroken. Gezien de zeer talrijke overblijfselen van een bevloering in *opus signinum*, mogen we aannemen dat we hier staan voor de sterk omgewoelde overblijfselen van een rechthoekig vertrek, voorzien van een ongeveer 23 cm dikke betonvloer; deze laatste kan, wat samenstelling betreft, vergeleken worden met de bodem van kelder 7; hij moet op ongeveer 40 cm diepte gelegen hebben. In de afbraak vonden we ook fragmenten van wandbeplesiering, met rode en witte beschildering versierd. Afbraak uit het aanpalende hypocaust komt hier eveneens voor.

Hypocaust 34: (doorsnede g-h en j-k, afb. 6) (*inv.* A 2119-2137); de noordmuur is weggebroken; van de oostmuur zijn nog enkele stenen van de onderste laag bewaard; ze zijn schuin op hun kant geplaatst, vgl. de fundering van kelder 7; breedte 60 cm, diepte 138 cm. De funderingssleuf werd gegraven doorheen de laag hard grijs zand die we reeds in de oostelijke sector aantreffen en die de brandsporen had overspoeld. De westmuur van het hypocaust kon

(46) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 82.

slechts gedeeltelijk worden onderzocht. De vloer zelf van 34, op 87/90 cm diepte, is tamelijk goed bewaard en getuigt van een reeds gevorderde bouwtechniek: hij is samengesteld uit verschillende horizontale lagen, op een totale dikte van 22 cm; de onderste laag bestaat uit platte kalkzandsteenplaten, horizontaal op het vaste gele zand gelegd; daarboven is een 5 cm dikke laag gemalen baksteengruis uitgespreid; dan volgt een laagje zuiver grijsgeel zand, waarop dan de bovenste laag wordt gelegd, een 7 à 9 cm dikke mortel gevormd door een mengsel van kalk en grof gemalen bakstenen en pannen; deze betonvloer is bovenaan slechts weinig geëffend.

Op deze bevloering stonden de pijlertjes welke de *suspensura* van het hypocaust droegen (afb. 19b); niettegenstaande de talrijke jongere omwoelingen bleven nog een negental van deze pijlertjes bewaard, één ervan nog op een hoogte van 48 cm met 9 tegels; deze pijlertjes bestaan uit een opeenstapeling van vierkante — 205 x 205 mm — ietwat concave en 40 mm dikke bakstenen tegels, goed gebakken en geëffend; ze zijn niet met mortel verbonden doch gebed in zuivere klei welke door de hitte rood verbrand is. De meeste van deze zuiltjes waren ofwel omvergefallen ofwel, tot op de onderste tegel na, uitgebroken; hun onderlinge afstand kon niet steeds nagemeten worden; hij schommelt tussen 37 en 43 cm. Langsheen de wand vonden we in de vulling fragmenten van *tubuli*, welke in de muren waren ingebouwd en tot schouw dienden. Van de *suspensura*, de vloer van de eigenlijke woonkamer, bleef natuurlijk niets *in situ*; het was een 7 à 9 cm dikke betonlaag in *opus signinum*, een hard mengsel van kalk en grof baksteengruis; deze vloer rustte op grote vierkante bakstenen platen van 465 op 465 mm en 55 mm dikte; op hun beurt bedekten deze de zuiltjes van het hypocaust. De ruimte tussen de pijlertjes was opgevuld met houtskoolafval, steenafbraak en dgl.; geen scherven.

Hypocaust 35: (*inv.* A 2145-2149); in de zuiderhoek heeft de hypocaustruimte 34 een uitloper eveneens op hypocaust gebouwd, doch waarvan het verband met 34 niet duidelijk meer is. De bevloering van 35 ligt 9 à 10 cm hoger dan deze van 34; zij bestaat eveneens uit een ongeveer 10 cm dikke betonlaag uit grove kalk met dikke brokken baksteen; doch zij rust niet, zoals in 34, op een laagvormige infrastructuur, doch op een losse vulling van witte steen en brokken roze mortel; kennelijk werd hier met afbraak

aangevuld ; het verband echter tussen de beide vloeren was vernield door vroegere opgravingen (doorsnede, l-m, afb. 6); op één plaatst slechts konden we nog vaststellen hoe de vloer van 35 gedeeltelijk op deze van 34 ligt en een kleine verhevenheid vormt ; waarschijnlijk staan we hier voor een secundaire vergroting van hypocaust 34.

De muur welke de zuidhoek van dit vertrek vormt bleef goed bewaard, zelfs gedeeltelijk in opstand ; breedte 58 cm ; het parement aan binnen en buiten kant bestaat uit regelmatig geplaatste en rechthoekig gekapte bloksteentjes in kalkzandsteen.

In de vulling van 35 werden talrijke fragmenten van muurschildering — wit en rood — aangetroffen. Het schervenmateriaal uit de vullingslagen boven 34 en 35 behoort vooral tot de IIe en IIIe eeuw (*inv.* : A 2057-2118).

Evenwijdig met de afbraakvlek 32 en aansluitend bij 34 loopt een onduidelijk bewaard gebouwspoor, waarvan het uiteinde bestaat uit een drietal grote fragmenten van *tegulae* horizontaal op een laag kalk gelegd ; steunvlak voor een houten zuil ? Juist dezelfde constructie treffen we aan bij het spoor 36, dat evenwijdig verloopt met de hoofdas van het gebouw ; drie hele *tegulae* waren afgedekt met een laag witte kalk en rustten op een 10 cm dikke laag baksteengruis ; aan een waterleiding kan hier niet gedacht worden, gezien de bouwtechniek, doch veeleer is het hier weer een steunvlak voor een houten zuil of balk.

Gebouwspoor 29 is het overblijfsel van een volledig uitgebroken muur, op talrijke plaatsen onderbroken daar de fundering niet diep genoeg lag.

Uit de Ie tot IIIe eeuwse vulling van 23 komt een urne in fijne zuivere grijze klei, zwart gepolierd : A 1727a (afb. 10, 7).

De verschillende sporen in de sleuven XI, XII, XIII en XVII vertonen alle hetzelfde uitzicht ; het zijn met allerlei afbraak van het gebouw opgevulde grachten, welke doorheen al de oudere lagen gegraven zijn en de sporen van vroegere gebouwen doorsnijden ; van de muren zelf bleef nergens enig vast verband bewaard, daar zij in de loop der eeuwen volledig werden uitgebroken ; hun diepte schommelt tussen 110 en 135 cm onder het maaiveld.

In verband met dit grote gebouw dienen we ten slotte nog een grote en diepe afvalput te vermelden, welke bijna gans de sleuf XXII bedekt en aanleunt bij de hypocausta 34 en 35. Deze put is

in het vaste, gele zand uitgegraven tot op 1,70 m diepte, doorheen de aangespoelde laag hard-grijs zand; de wanden zijn loodrecht uitgegraven en het tracé van de put is gericht op dit van het hoofdgebouw; langsheen de zuidwand van de put zijn, op regelmatige afstand — 60 à 80 cm — eiken balken vertikaal tegen de uitgegraven wand gedrukt (afb. 7, profiel p-q); ze zijn volledig verkoold en verbonden met de houtskoollaag welke op de bodem van de put ligt; de vulling van deze laatste bestaat uit hypocaustafval, mortel, witte stenen, pannen en vooral uit dicht opeengepakte houtskool; denkkelijk bevond zich hier het *praefurnium* van waaruit de beide hypocausta 34 en 35 gespijsd werden.

Bij het grote gebouw hoorde ook een waterput, welke in sleuf XXVIII werd ontdekt; deze sleuf is tot op een diepte van 1,50 à 2 m geheel aangevuld met afval en afbraak, waarvan het schervenmateriaal gaat van de Ie tot de IIIe eeuw; ook vindt men er afbraak in voortkomend van het grote gebouw zelf; denkkelijk staan we hier voor de omwoelingen veroorzaakt door het uitbreken van het metselwerk van de waterput. Deze put, waarvan de bovenrand op 1,70 m onder het maaiveld gelegen is, is nog bewaard tot op meer dan 3,40 m diepte. Het metselwerk bestaat uit een ietwat ovale, bijna ronde schacht, met een binnendoormeter van 2,00 à 2,15 m; de wand ervan is gemaakt van grote, platte zandstenen, aan de binnenkant rond uitgekapt en zorgvuldig op elkaar geplaatst zonder mortel. Juist zoals het met put 10 het geval is, werd dit metselwerk opgetrokken in een in het zand trechtervormige uitgegraven put. In de vulling buiten de put, welke voor de datering van belang is, vindt men grijs zand, stukjes pan, brandafval, doch zeer weinig scherven, o.a. enkele kleine fragmenten van kartelrandkroezen; al deze afval stamt denkkelijk van de op het einde van de IIe eeuw vernielde gebouwen uit de westsector van het opgravingsterrein. De put zelf is dichtgegooid geworden met allerlei afval: in de grijze modder werden beenderen aangetroffen van everzwijn, verder stukken van balken, een houten emmer, afbraak van hypocaust en enkele scherven, o.a. vaasje in witte klei en blauw-zwarte deklaag met grintbedekking (midden IIe eeuw); de put werd buiten gebruik gesteld na het verlaten van het grote gebouw. Deze waterput is een van de grootste tot nog toe te Elewijt aangetroffen. Daar hij nog

niet volledig leeggehaald is, kunnen we nog niet zeggen of het metselwerk op een houten bekisting rust ^(46a).

Chronologie van het gebouw.

Een *terminus post quem* voor de datum van dit gebouw zijn de *archeologica* aangetroffen in de afvalputten welke onder de muren van het hoofdgebouw liggen, nl. XI, 3 en XVII, 18. Hierboven, blz. 31-32, werden ze reeds besproken; de jongste scherven in deze putten dateren uit het midden van de IIe eeuw. Dit is ook het geval met vlek 27, gedeeltelijk onder 29 gelegen. Een andere goede *terminus post quem* is de *sigillatascherf*, welke in de mortel van afbraak uit vertrek 33 was verwerkt; zij dateert uit het einde van de IIe eeuw. De oprichting van het hoofdgebouw in de oostsector van E 246 mag dus geplaatst worden aan het einde van de IIe of het begin van de IIIe eeuw.

In verband met deze jongere bouwphase dienen we nog een breed afvalspoor te vermelden dat Noord-Zuid doorheen gans het perceel kronkelt: 17, XXIX, 1, XXIII, 1 en V, 1.

Spoor 17 is een diepe, met zwartgrijze modder en allerlei afval opgevulde gracht, waarin talrijke scherven waren gebed: *inv.* A 1484-1587: o.a. fragment van Castorvaas (A 1484: afb. 12, 3), *sigillatascherf*en Drag. 27 (A 1485) en Drag. 32 (Oost-Gallië) (A 1486), gewoon aardewerk, geverniste waar met dunne banden in radversiering (Gose, 194, begin IIIe eeuw) (A 1501), wrijfschalen (Gose 462, IIIe eeuw) (A 1564 en 1563), kommen in grijze waar, kruikjes, urnen met horizontale rand, fijne zwarte waar (o.a. Gose, 319) (A 1575); naast het vaatwerk komen tussen de afval ook dierenbeenderen voor, alsmede oesterschelpen. In de sleuven XXIX, XXIII en V gaat deze gracht 17 over in een breed, doch ondiep (tot 75 cm) afvalspoor, dat bijna uitsluitend bestaat uit een 20 cm dik mengsel van kalkzandsteen en *tegulae*-fragmenten, in zwarte kleverige mortel gebed. Deze afvallaag loopt over de oudere sporen heen.

* * *

De opzoekingen op perceel E 246, zoals hierboven uiteengezet,

(46a) Tijdens de opgraving van 1951 werd de put slechts aangesneden. Februari-Maart 1954 werd hij leeggehaald door de HH. Claes en Leva.

geven ons een overzicht van de ontwikkeling van dit deel van de vicus van de Ie tot de IIIe eeuw. Voor de eerste maal laten zij ons een blik werpen op de ingewikkelde bouwgeschiedenis van het centrum zelf van de nederzetting : drie hoofdphases kunnen hierin worden onderscheiden :

1. de rechte spitsgracht uit de Ie eeuw vóór of het begin van de Ie eeuw n. C. ;
2. na het buiten gebruik stellen van de spitsgracht, worden op dezelfde plaats enkele houten gebouwen opgericht waarvan de brandsporen — twee verschillende stadia — nog zichtbaar bleven ; al deze constructies zijn N.O.-Z.W. gericht. Op een niet nader te bepalen tijdstip wordt een grotere woning gebouwd in vakwerk en voorzien van een goed gemetste kelder. Deze agglomeratie bezat waarschijnlijk een nijverheidskarakter te oordelen naar de overblijfselen van een pottenbakkersoven (vlek 11) en van ijzerslakken.

Rond deze tijd worden in de oostsector van het perceel, verscheidene grondsporen overdekt door een gebouw dat denkkelijk een godsdienstig karakter heeft gehad : vgl. de overblijfselen van *terraccotapaardjes* als *ex-voto* gebruikt en van wierookvazen (*thymiateria*).

Dit tweede stadium, gaande van het begin van de Ie tot in de tweede helft van de IIe eeuw, kende dus verscheidene ontwikkelingsphases waarbij de primitieve houten gebouwtjes elkaar opvolgen en door stenen huizen worden vervangen.

3. op het einde van de IIe eeuw gaat heel de nederzetting in de vlammen op en op het oude puin wordt een grootse villa gebouwd ; of dit gebouw eveneens afbrandde of eenvoudig verlaten werd is niet nader te bepalen.

II. OPZOEKINGEN IN DE AANPALENDE PERCELEN

Tijdens de opgraving van 1951 maakten we van de gelegenheid gebruik om een aantal boringen uit te voeren over de ganse oppervlakte van de oude vicus (zie afb. 2).

Geen enkel van deze sleuven bracht nieuwe elementen aan het licht : steeds staan we voor dezelfde hopeloze omwoeling, waarbij alleen nog afvalputten terug te vinden zijn.

A. Wijk E 245 : drie, haaks op elkaar gerichte sleuven werden hier getrokken : XL A B C ; zij gaven, van 50 cm diepte af, een

laag afval bestaande uit witte steen en *tegulae*-fragmenten, met daarbij enkele scherven van wrijfschalen, van ruwwandige grijze waar, alsmede dierenbeenderen; dit alles gaat van de Ie tot de IIIe eeuw (*inv.*: 5134-5155, 5920-5921).

B. Wijk E 246: dit perceel werd vroeger reeds gedeeltelijk uitgezaveld en toen zouden hier nog overblijfselen van muren aangetroffen zijn geweest; op het hoger gelegen gedeelte, dat onaangevoerd bleef, werden drie gelijklopende sleuven uitgehaald (XLIII, XLIV, XLV); vroegere opzoekingen hebben het terrein duchtig omgewoeld; kenmerkend zijn hier vooral de grote afvalputten, opgevuld met zwarte donkere modder, dierenbeenderen, afbraak en scherven, o.a. *sigillatas*scherven uit Lavoye (midden IIe eeuw) en Lezoux (begin IIe eeuw) (47).

C. Opzoekingen werden eveneens ondernomen in het noordelijk deel van de vicus: E 34f.

Sleuf XLI: de primitieve toestand is hier beter bewaard, hoewel niet het minste spoor van vroegere gebouwen weer te vinden is; slechts enkele verkleurde vlekken in het zand en putten, aangevuld met allerlei afval en afbraak. Bij het vaatwerk zijn fragmenten van grote amphoren, van wrijfschalen, dolia met zwart beschilderde rand, van kruikjes, van ruwwandig grijs en bruin aardewerk: Ie tot IIIe eeuw (*inv.* 3786-3885, 3812); *sigillatas*scherven uit Lavoye (2e helft van de IIe eeuw: VAES-MERTENS, o.c., n° 109) en Oost-Gallië (*Drag.* 43/45).

D. *Sleuf XLII*, wijk E 40; zelfde uitzicht en voorkomen als de voorgaande sleuf; overvloedig schervenmateriaal gaande van de Ie tot de IIIe eeuw: *inv.* 3886-3948, 3949-3995, 5213-5242 en 5926-5962, o.a. kom met horizontale rand 3925 (afb. 12, 10) en vaas in bleke, fijne klei 3951 (afb. 12, 8); wrijfschaal 5953 (afb. 12, 9).

E. *Sleuf XLVI* aan de oostrand van de vicus: E 242b. De archeologische laag ligt op ongeveer 80 cm; overwegend afval van stenen en pannen; de scherven zijn minder talrijk.

F. Bij de uitzaveling van perceel E 241, in April 1953, werd een goedbewaarde waterput ontdekt; hij ligt aan de uiterste rand van de nederzetting, waar de grondsporen reeds veel minder talrijk zijn; deze waterput is tamelijk goed bewaard (afb. 13, a), de bovenrand ervan bevindt zich op amper 55 cm onder het maaiveld. In het

(47) VAES-MERTENS, o. c., n° 108 en 70.

vaste, gele zand is een trechtervormige put uitgegraven tot op een diepte van 4,20 m, met een doormeter van 3,50 bovenaan en 2 m onderaan (afb. 22, b en 20, b); hierin werd een cylindervormige schacht gemetseld met locale kalkzandsteen, thans nog op een hoogte van 3,30 m bewaard; de put, welke lichtjes ovaal is, heeft een doormeter van 100 à 105 cm (afb. 13, b); de stenen zijn niet met mortel verbonden, doch eenvoudig in donkere klei gebed; ze zijn aan de binnenkant rond uitgekapt (afb. 22a); het metselwerk rust op een vierkante houten bekisting van 115 x 106 cm (afb. 13, b, c-d), bestaande uit 7 à 9 cm dikke eikenhouten planken halfhouts met elkander verbonden en terplaatse gehouden door stenen welke tegen de buitenwand zijn gezet; het was ons niet mogelijk de onderkant van deze bekisting na te gaan daar het grondwater niet te stelpen was. De overgang tussen de vierkante bekisting en het ronde metselwerk is gevormd door vier balkjes van ongeveer 3 à 4 cm doormeter, welke op de hoeken van de bekisting rusten.

In de loop der eeuwen was de put natuurlijk volledig aangevuld geworden; deze vulling (afb. 13, 3, 5) bestaat uit donkere, kleverige modder, zandsteen, pannen en vele dierenbeenderen: onder deze laatste bevinden zich beenderen van paard (*equus caballus*), reebok (*capredus*), hert (*cervus elaphus*) en kraanvogel (*megalornis grus*)^(47a). Al het materiaal uit de vulling stamt nog uit de Romeinse periode en waarschijnlijk raakte de put reeds vroeg buiten gebruik. De datum van de aanleg van de put wordt gegeven door de *archaeologica* tussen het metselwerk en de in het vaste zand uitgegraven wand gevonden (afb. 13, 1, 2, 4): deze zijn niet talrijk: een scherf van ruwwandige urne met zgn. hartvormig profiel (einde IIe-begin IIIe eeuw) en een grootbrons van keizer Hadrianus (119-138)⁽⁴⁸⁾; deze laatste geeft een absolute *terminus post quem* voor de bouw van de put: deze is niet ouder dan het midden van de IIe eeuw en waarschijnlijk werd hij gebouwd na de vernielingen op het einde van de IIe eeuw, toen eveneens de villa op perceel 246 werd opgetrokken.

G. Einde 1953 werd eveneens een waterput blootgelegd aan de zuidrand van de vicus, op perceel E 74; hij werd spijtig genoeg dadelijk overbouwd.

(47a) Deze beenderen werden vereenzelvigd door de deskundigen van het Kon. Instituut voor Natuurwetenschappen.

(48) H. MATTINGLY, *Coins Roman Emp.*, III, blz. 434, n° 1318, pl. 82, 3.

Boringen in de overige percelen uitgevoerd hebben toegelaten de uitgestrektheid van de nederzetting min of meer te bepalen; afb. 2 geeft een goed overzicht van de densiteit van de grondsporen en het lijkt ons overbodig hier verder over uit te wijden.

Vermelden we nog dat het ons in 1951 onmogelijk was boringen te doen in het domein Ter Borch, waar nochtans talrijke sporen van de Romeinse nederzetting bestaan.

BESLUIT

Hoger reeds, aan het einde van de beschrijving van de opgraving op perceel E 246 gaven we een bondig overzicht van de ontwikkeling van de nederzetting op deze plek. Het gedeeltelijk onderzoek in de omgeving komt slechts deze gevolgtrekkingen bevestigen; het bewijst bovendien dat de vicus Elewijt een belangrijke nederzetting moet zijn geweest gedurende gans de duur van de Romeinse bezetting in ons land.

Van een vóór-Romeinse bewoning zijn geen duidelijke sporen bewaard gebleven alhoewel we in de oudere literatuur de vermelding vinden van een Germaans grafveld dat ietwat ten N. van de vicus zou gelegen zijn.

Binnen de grenzen van de Gallo-Romeinse agglomeratie zelf bestaan de oudste sporen uit een meer dan 60 m lange spitsgracht, waarin een 8 m brede doorgang is uitgespaard; alhoewel deze sporen slechts zeer fragmentair zijn menen we hierin toch de overblijfselen te mogen herkennen van een militair kamp daterende uit de eerste tijden van de Romeinse bezetting in N.-Gallië; dit kamp is een eenvoudig marschkamp dat slechts gedurende een korte tijdspanne bezet bleef; het feit dat te Elewijt eveneens een paar Aretijnse *sigillatas*cherven werden gevonden ^(48a) kan dit militair karakter van de eerste bezetting bevestigen.

Wanneer, rond het midden van de 1e eeuw n. C., tijdens de regering van keizer Claudius, N.-Gallië een belangrijke rol begint te spelen als bevoorradingsbasis en etappegebied voor de verovering van Engeland en talrijke nieuwe strategische banen worden aangelegd, komt ook Elewijt meer in de invloedssfeer van de romanisatie te liggen. Een voorname factor in deze ontwikkeling is de aanleg van de grote baan Bavai-Utrecht over Asse. Elewijt, dat met

(48a) VAES-MERTENS, *o. c.*, n° 1-2.

deze baan verbonden is door de *diverticula* naar Asse en Rumst, kent dan een bloeiperiode, vooral daar het zich meer op de nijverheid toelegt dan op landbouw of veeteelt. Dit industriële karakter weerspiegelt zich in de overblijfselen uit de Ie eeuw en het begin van de IIe eeuw; de talrijke brandsporen in de oostsector van het in 1951 opgegraven perceel behoren tot een uitbating waarvan het ons echter niet mogelijk is de juiste aard nader te bepalen; de aanwezigheid van ijzerslakken en de vreemde kartelrandkroezen welke aan smeltkroezen doen denken, zouden op metaalnijverheid kunnen wijzen; nochtans zijn de ijzeren voorwerpen uit Elewijt niet zeer talrijk. Deze uitbating kent echter slechts een kortstondig bestaan, want ze wordt, in de loop van de Ie eeuw nog, overspoeld door een laag grijs zand, dat behoort tot een reeks gebouwen welke meer westwaarts gelegen zijn en eveneens een nijverheidskarakter vertonen; de grote waterput in sleuf XXIII en de pottenbakkersoven 11 maken er deel van uit; in het locale, roodbruin, hardgebakken aardewerk weerspiegelen zich nog duidelijk de vóór-Romeinse autochtone vormen.

De vicus kent op dat ogenblik en tot in de tweede helft van de IIe eeuw, een merkwaardige bloei; primitieve houten gebouwen worden door stenen huizen vervangen; niet alleen als nijverheidsagglomeratie is de plaats van belang, maar voortaan ook als economisch centrum en als marktplaats voor gans het grensgebied gelegen tussen Brabant en de Kempen: de grote verscheidenheid van het aardewerk ter plaatse gevonden getuigt voor een uitgebreid net van handelsbetrekkingen, zowel met het Z. (*sigillata* uit Z.- en Midden-Frankrijk) als met het Z.-O. en het O. (*sigillata* uit O.-Gallië en aardewerk uit de Rijnstreek). De wegen welke Elewijt met de voornaamste centra van de Gallo-Romeinse beschaving verbinden spelen hierbij een grote rol: naar het Z.: de verbinding met Bavai langs Asse, met Tussen-Samber-en-Maas langs Gembloers en Waver; naar het O.: met Keulen langs Tongeren, Maastricht, Heerlen. Het is ook opvallend hoe Elewijt steeds meer op het Z. en het O. is afgestemd geweest dan op het W.; de betrekkingen met de zee kust en Engeland, alhoewel ze bestaan hebben (cfr de Castorvazen) waren nooit van groot belang.

In deze periode zijn de gebouwen van de vicus alle opgericht langsheen een lijn welke N.-Z. loopt en bijna juist overeenstemt met het tracé van de Romeinse baan naar Waver en Gembloers.

In de loop van deze eerste phase kent de nederzetting ook een innerlijke ontwikkeling ; we zien hoe belangrijke gebouwen worden opgetrokken op het puin van oudere constructies ; tevens menen we, aan de hand van de archeologica, het bestaan te kunnen aantonen van een heiligdom, zonder dat we daarvan nochtans enig plan hebben kunnen terugvinden ; de talrijke ex-voto's, nl. *terracotta* paardjes, op één bepaalde plaats juist in het centrum van de vicus aangetroffen, alsmede het vaatwerk wijzen in die richting ; dat deze ex-voto's bijna uitsluitend bestaan uit de afbeelding van paarden kan aantonen dat we hier juist met een handels- en verkeerscentrum te doen hebben.

Tijdens de laatste decennia van de IIe eeuw, wanneer de Chauken N.-Gallië overrompelen en deserteurs-benden de streck onveilig maken, blijft ook Elewijt niet gespaard. Gans de nederzetting gaat in de vlammen op ; de wederopbouw wordt op een gans nieuwe leest geschoeid, want de oriëntering wijkt thans af van de vroegere ; nu zijn de gebouwen gericht naar een N.W.-Z.O. lopende lijn welke overeenkomt met het tracé van de baan Elewijt-Tienen-Tongeren. De nieuwe aanleg is groots opgevat : in het centrum verrijst thans een belangrijk gebouw, verschillende woonplaatsen omvattend en met alle comfort, naar zuiver Romeinse traditie, uitgerust : hypocaustverwarming, fresco-versieringen, enz. Een ongeveer 3,65 m brede, goed gekasseide straat (afb. 14 en 21 b) ⁽⁴⁹⁾ wordt doorheen de vicus getrokken ; nieuwe huizen rijzen op langsheen deze straat, ieder voorzien van een waterput (o.a. put F in wijk E 241 z. blz. 57).

Hoe het Romeinse Elewijt aan zijn einde kwam is niet duidelijk uit te maken ; dat het de Frankische invallen van het einde van de IIIe eeuw heeft overleefd blijkt uit het feit dat nog voorwerpen uit de IVe eeuw werden aangetroffen, nl. een muntstuk van keizer Constantinus en een *sigillatascherf* met het radje versierd ⁽⁵⁰⁾ ; nergens werd een duidelijk afgetekende brandlaag uit deze periode ontdekt. Waarschijnlijk zijn het echter slechts de laatste stuip-trekkingen, want het archeologisch materiaal is zeer schaars en gebouwsporen uit deze tijd werden niet aangetroffen. Het is waar-

(49) J. MERTENS, *Een Romeinse kassei te Elewijt*, EIGEN SCHOON EN DE BRAB., 33 (1950), n° 6 ; de baan werd aangelegd na de IIe eeuw, een *terminus post quem* aangegeven door de archeologica aangetroffen onder de bestrating zelf.

(50) VAES-MERTENS, *op. cit.*, n° 122.

schijnlijk aan zijn economisch en industrieel karakter te danken dat Elewijt deze donkere periode overleefde. Men kan deze ontwikkeling best vergelijken met deze van de dichtbij gelegen vicus Asse, welke in gelijkaardige omstandigheden aan zijn einde kwam⁽⁵¹⁾.

Het leven in de vicus sterft langzaam uit daar het zich niet kan aanpassen aan de toestanden geschapen door gans nieuwe economische en geographische factoren. De invallers vestigen zich niet in de verlaten nederzetting, doch zoeken meer vruchtbare gronden ten Z. van de vicus, op de plaats van het huidige Elewijt.

Dr J. MERTENS

(51) Cfr S. J. DE LAET, *Assche-Kalkoven, een Gallo-Romeinsche nederzetting in onze gewesten*, BIJDAGEN TOT DE GESCH. EN DE OUDHEIDKUNDE, 1943, blz. 29-45.

Le vicus romain d'Elewyt (Brabant).

RAPPORT SUR LES FOUILLES 1947-1953.

Depuis de très longues années déjà, on signale régulièrement des trouvailles romaines à Elewyt, mais ce n'est qu'au cours des derniers lustres que des recherches systématiques y furent entreprises par le Service des Fouilles des M.R.A.H. Ces recherches peuvent se diviser en deux phases : de 1947 à 1950, nous devons nous borner à suivre pas à pas l'exploitation d'une carrière de sable ; en 1951, vu l'importance du site, il fut décidé de faire une fouille systématique de la parcelle cadastrale E. 246, la seule existant encore plus ou moins intacte dans le centre de la bourgade romaine. (fig. 1, 2 et 15).

L'ancien vicus est situé sur une éminence du nord du village actuel, dominant la vaste plaine de la vallée de la Senne ; c'est un des derniers points de la Campine sablonneuse confinant au Brabant argileux et plus fertile. D'après les sondages effectués, la superficie totale de la bourgade serait d'environ 27 Ha.

Le vestige le plus ancien est, jusqu'à présent, la trace d'un fossé rectiligne, qui a pu être suivi sur une distance de 60 m ; il est interrompu en son milieu sur une largeur de 8 m ; c'est un fossé en forme de V, caractéristique des camps romains ; ce camp ne fut qu'un simple camp de passage, le fossé ayant été remblayé après peu de temps ; aucun tesson n'y a été retrouvé qui eût permis de dater cette première occupation (fig. 6, coupe a-b ; fig. 7, coupe v-W, fig. 16b et 17a, fig. 23, 1).

Lorsque, vers le milieu du Ier siècle, l'empereur Claude restaura les routes du nord de la Gaule, le développement de cette partie de l'Empire romain s'en trouva stimulé. Elewyt, relié par Asse au grand centre de Bavai, doit son développement à son caractère plutôt industriel : les nombreuses traces relevées dans le

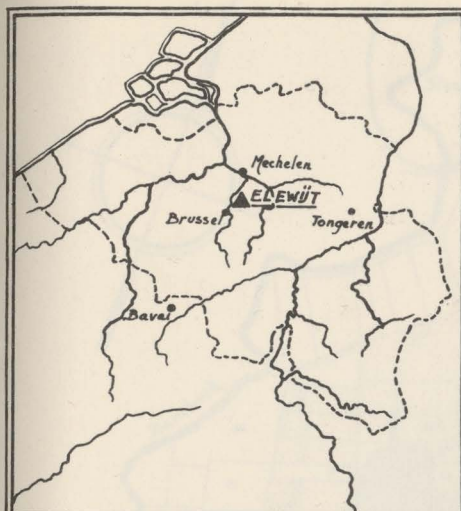
secteur est de la parcelle 246 font penser à une exploitation que l'on pourrait identifier comme ayant été une fonderie de fer (fig. 23, 2 ; fig. 7, et fig. 12, 11).

Encore dans le courant du Ier siècle de notre ère s'élevèrent (fig. 23, 3) d'autres bâtiments en bois et torchis. On note également les restes d'un four de potier, ayant produit de la céramique ordinaire de tradition autochtone (fig. 10, 8-13).

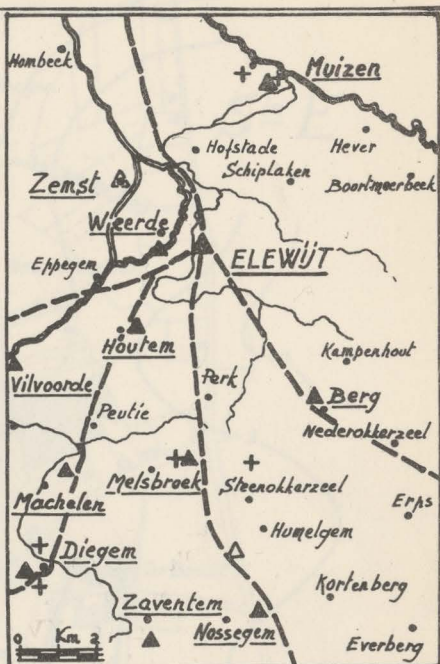
Jusqu'au milieu du IIe siècle, la bourgade connaît un essor constant : les huttes primitives sont remplacées par des constructions en pierres, dont il subsiste encore une cave (plan : fig. 23, 4) ; diverses trouvailles, notamment une série de figurines en terre cuite, et même d'autres pièces de céramique (par ex. le thymiaterion, fig. 9, 11), prouvent l'existence d'un sanctuaire (traces probables dans les tranchées XVII et XIII, fig. 3 et 4). La céramique, surtout la terre sigillée, indique des relations commerciales avec le nord et l'est de la Gaule ainsi qu'avec la Rhénanie.

Vers la fin du IIe s., eut lieu la destruction presque complète de la localité. La reconstruction subséquente se fit sur un plan tout différent ; les habitations s'alignent maintenant sur un axe orienté NO-SE, une rue dont le tracé put être coupé au nord de la bourgade (fig. 14, et 21, b. . Au centre du village s'élève un grand bâtiment, composé de plusieurs pièces (fig. 23, 5) et pourvu de tout le confort de l'époque : chauffage sur hypocauste (fig. 19, 6), décor à fresques, etc. Plusieurs puits procurent l'eau potable (fig. 8, 1, fig. 13, fig. 20, b, 21, a, et 22).

La fin d'Elewyrt romain est noyée dans l'incertitude ; les trouvailles du IVe s. sont extrêmement rares (fragment de terre sigillée décorée à la roulette, monnaie de Constantin). Les envahisseurs francs ont ignoré l'ancienne bourgade et se sont installés plus vers le sud, à l'endroit du village actuel.

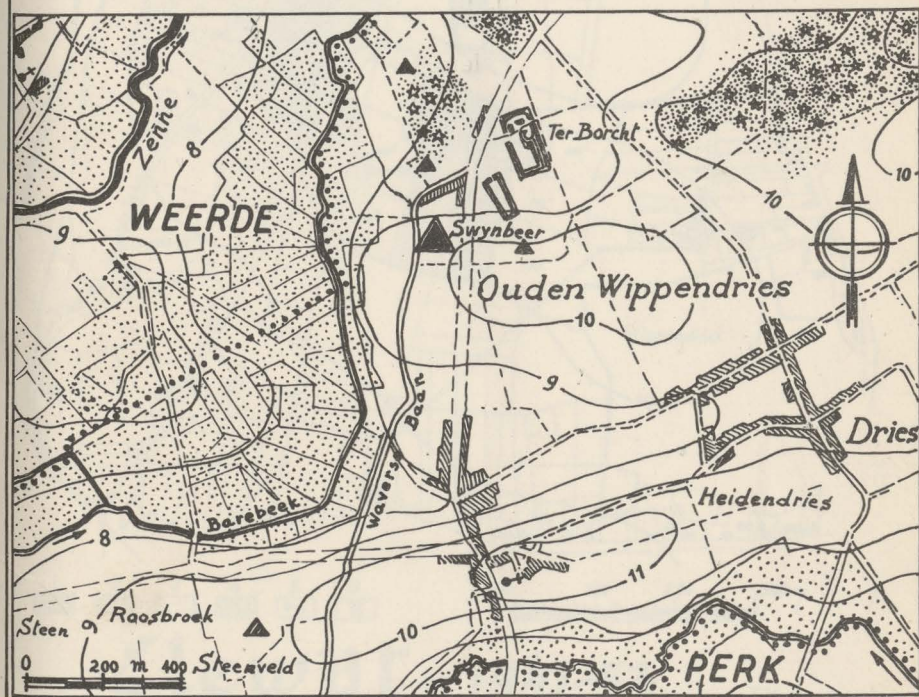

1

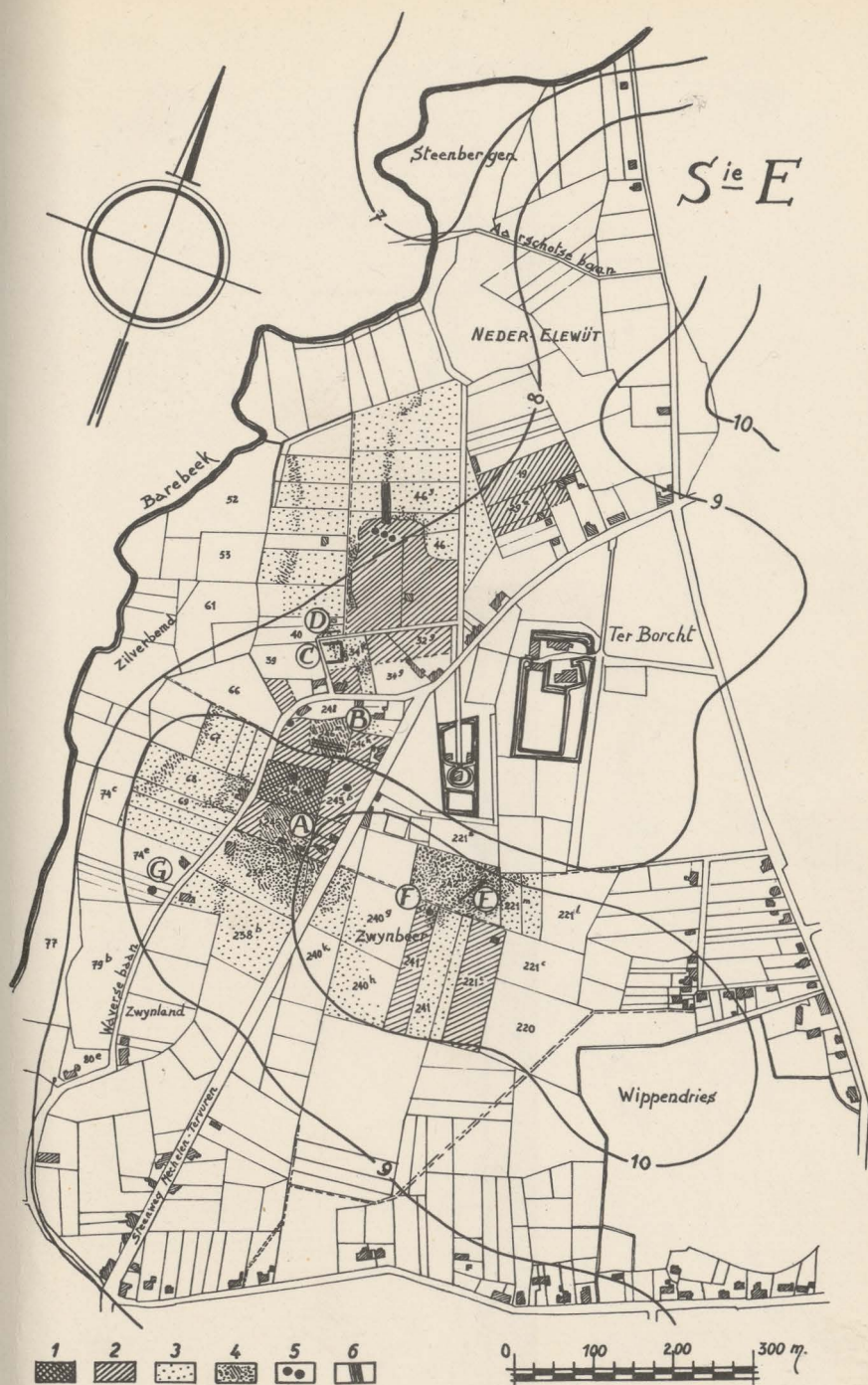

2

3

Afb. 1 : Topographische situatiekaart van Elewijt : 1. algemene overzichtskaart —
2. voornaamste Romeinse (▲) en Merovingische (+) overblijfselen rond Elewijt
— 3. Uittreksel uit de militaire kaart.

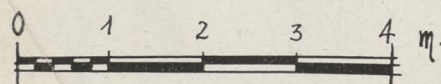
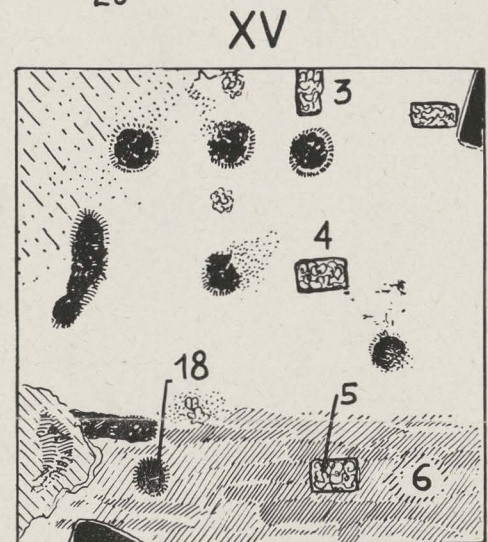
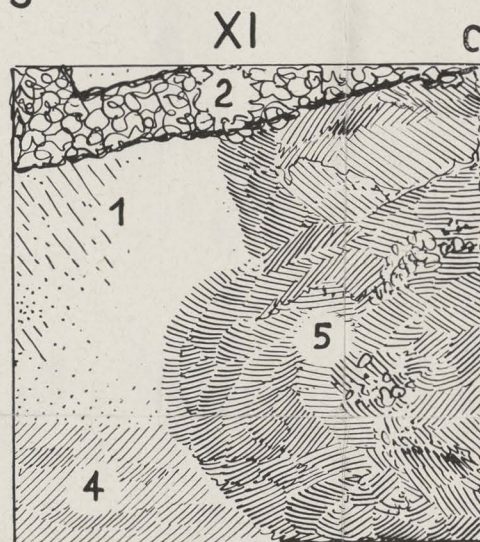
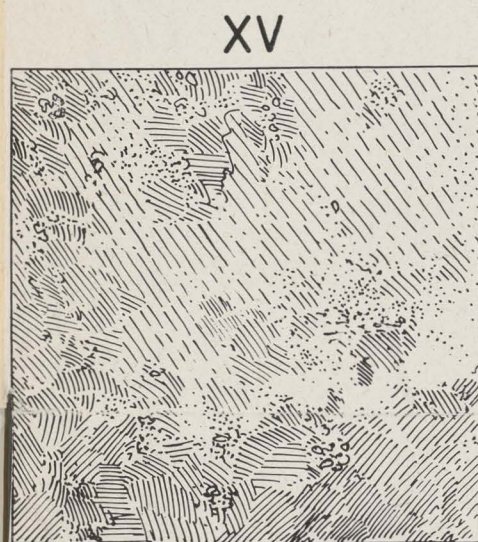
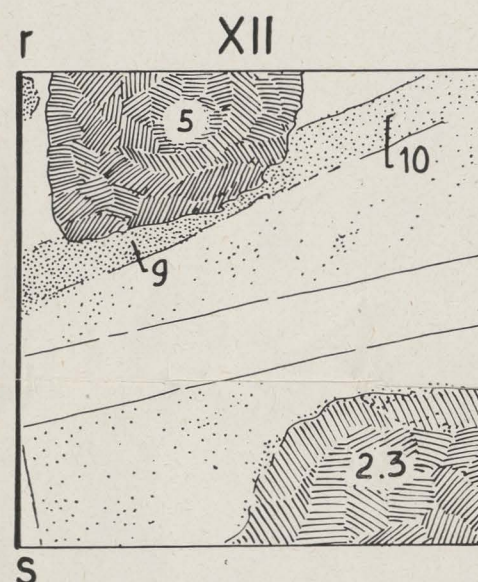
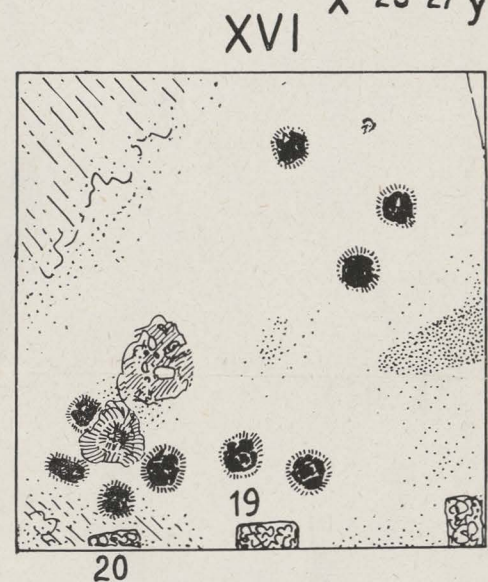
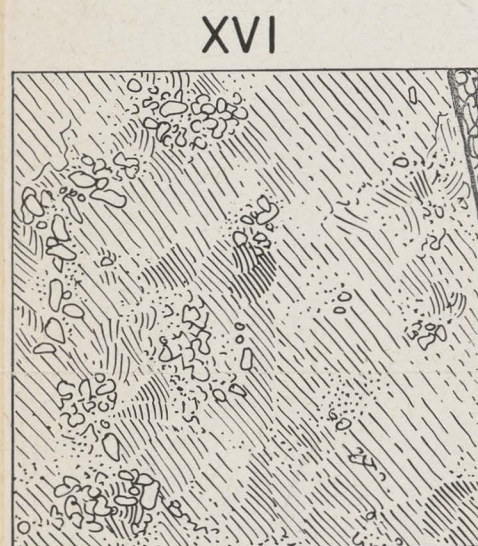
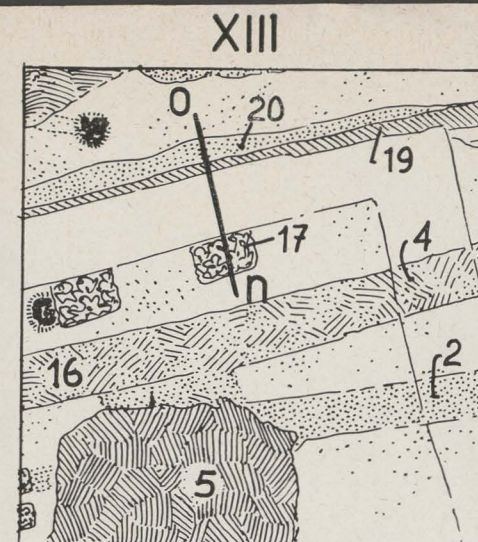
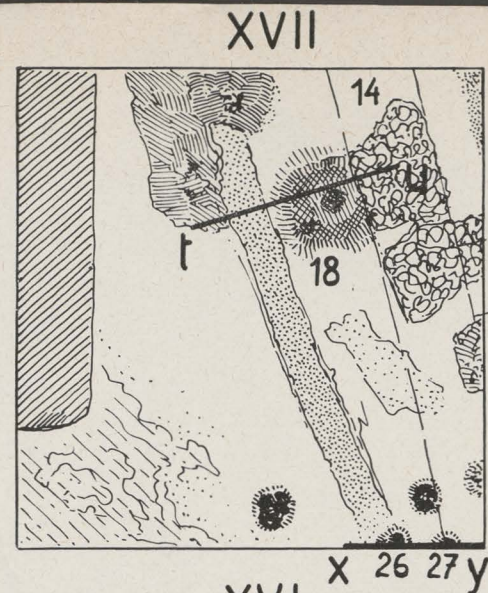
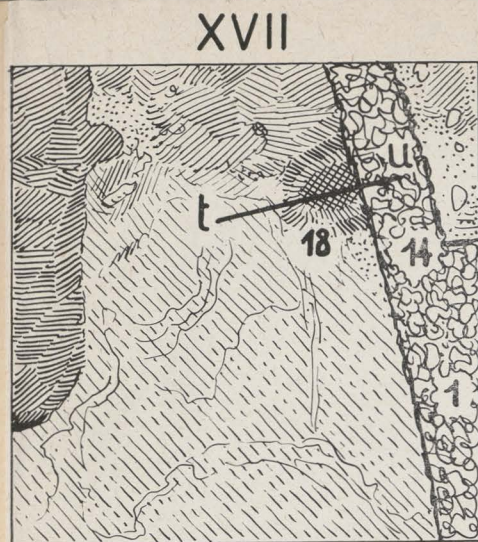
Elewijt - 1947-53

J. Mertens 1953.

- Afb. 2 : Kadasterplan van Elewijt : 1. Het in 1947-1951 onderzochte perceel —
 2. uitgezavelde percelen — 3. Romeinse grondsporen door boringen vastgesteld —
 4. centrum van de vicus — 5. waterputten — 6. Romeinse kassei.

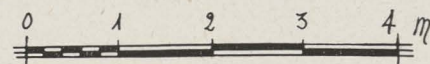

Afb. 3.: Algemeen overzichtsplan van perceel E 246: 1. steenafval — 2. vroeger verstoorde gedeelten — 3. verkleurde grondsporen — 4. brandsporen — 5. muren — 6. spitsgracht.

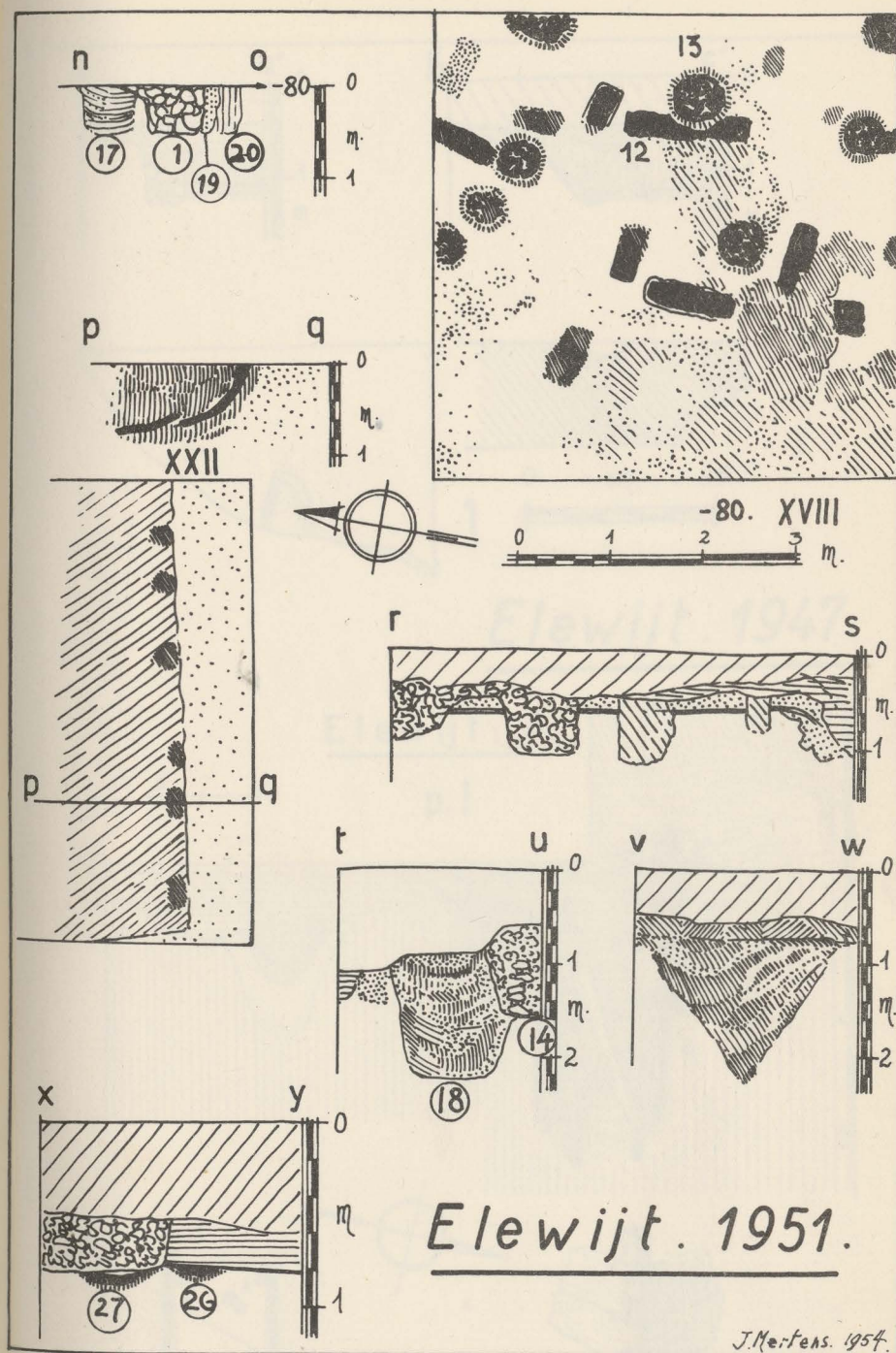
ELEWIJT 1951
J. Verlens 1958.

Afb. 4: Detailplan van de sleuven XI-XII-XIII, XV-XVI-XVII;
grondplan op ongeveer 50 cm diepte.

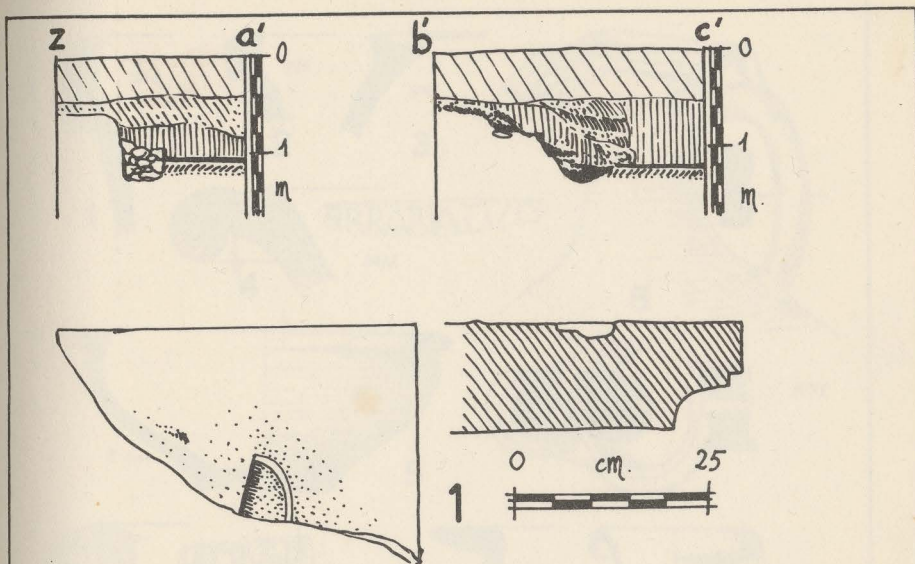

ELEWIJT. 1951.

Afb. 5: Detailplan van de sleuven XI-XII-XIII, XV-XVI-XVII;
grondplan op ongeveer 70 cm diepte.

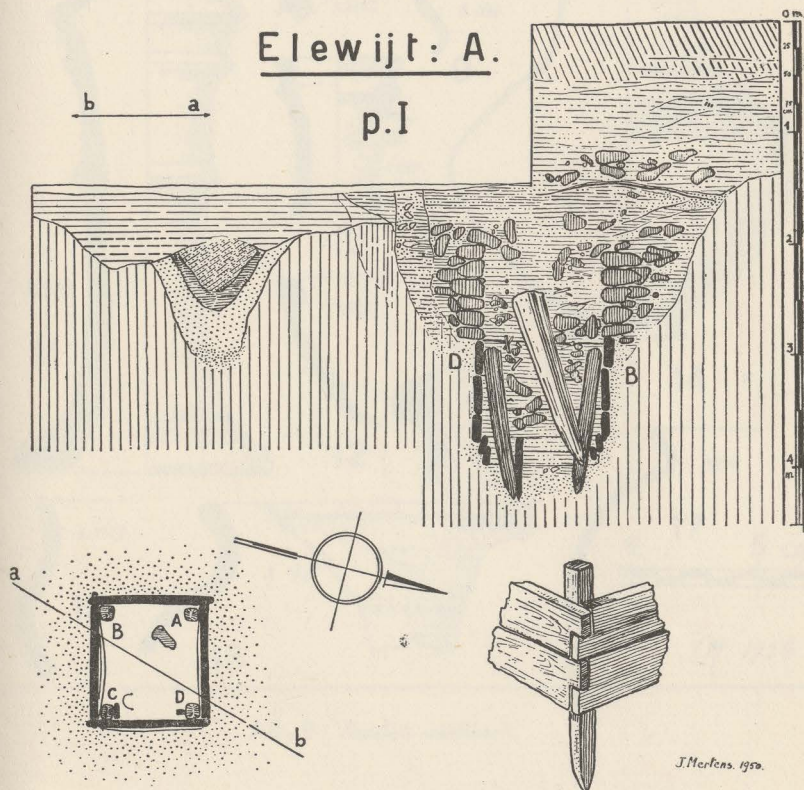
Afb. 7 : Profielen en plan van werkput XVIII.

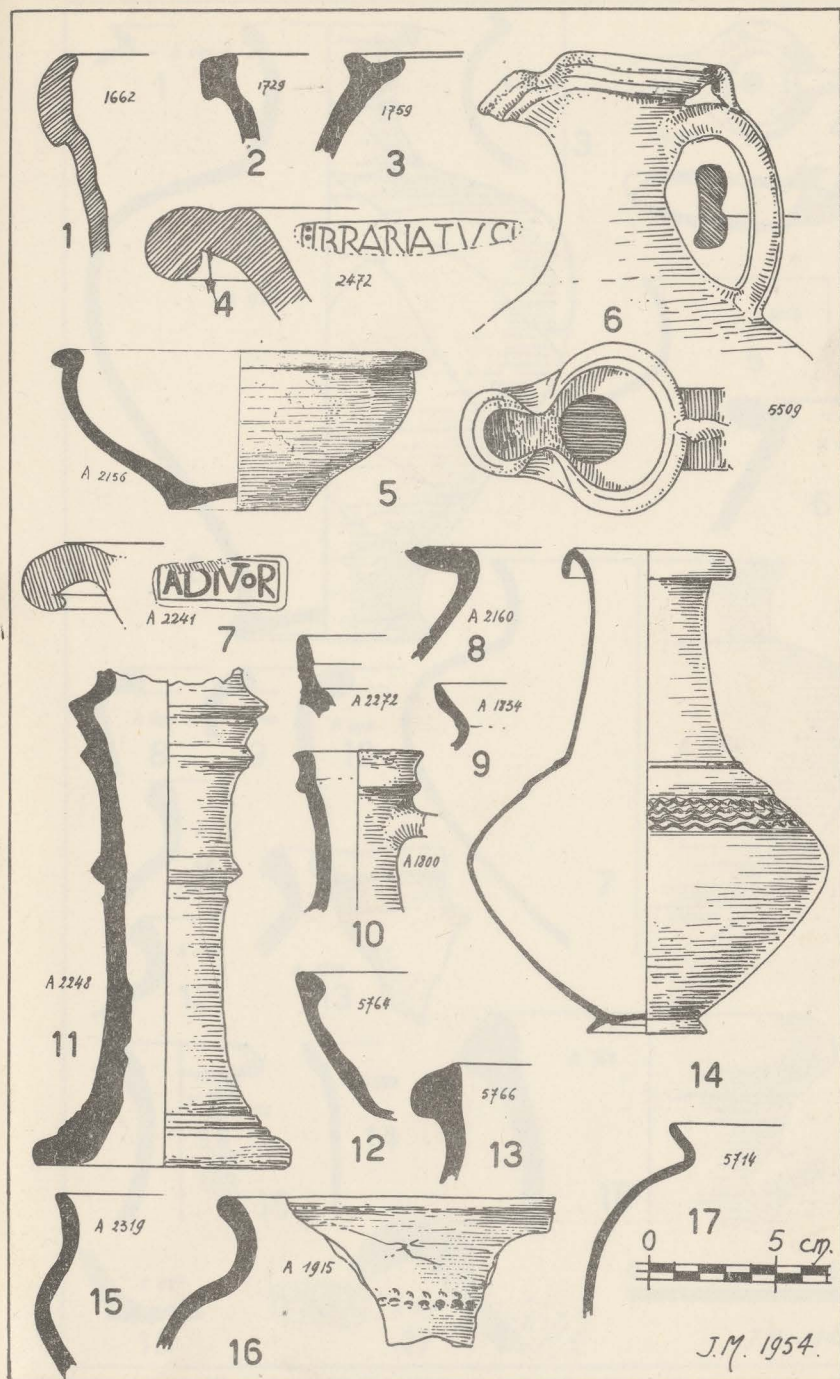
Elewijt. 1947.

Elewijt: A.

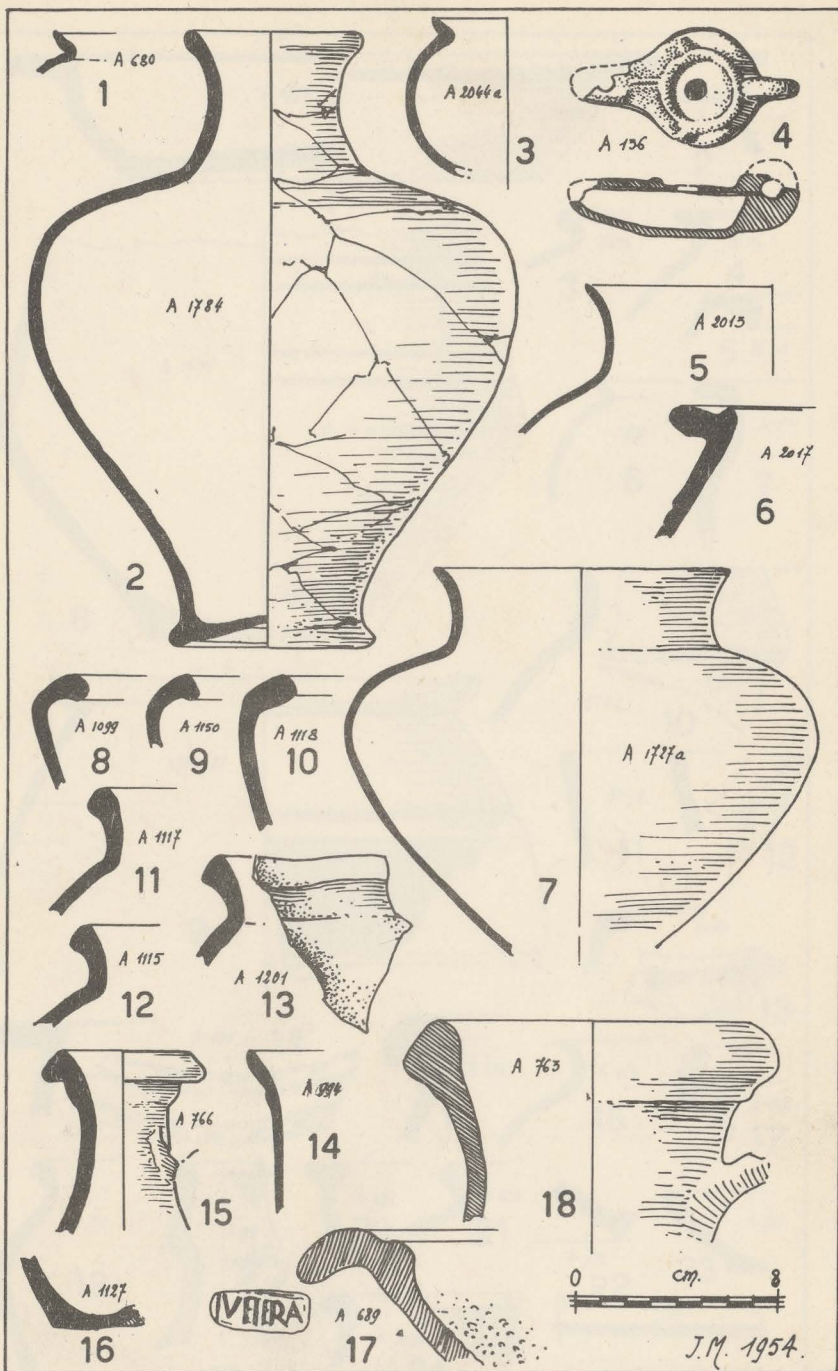
p.I

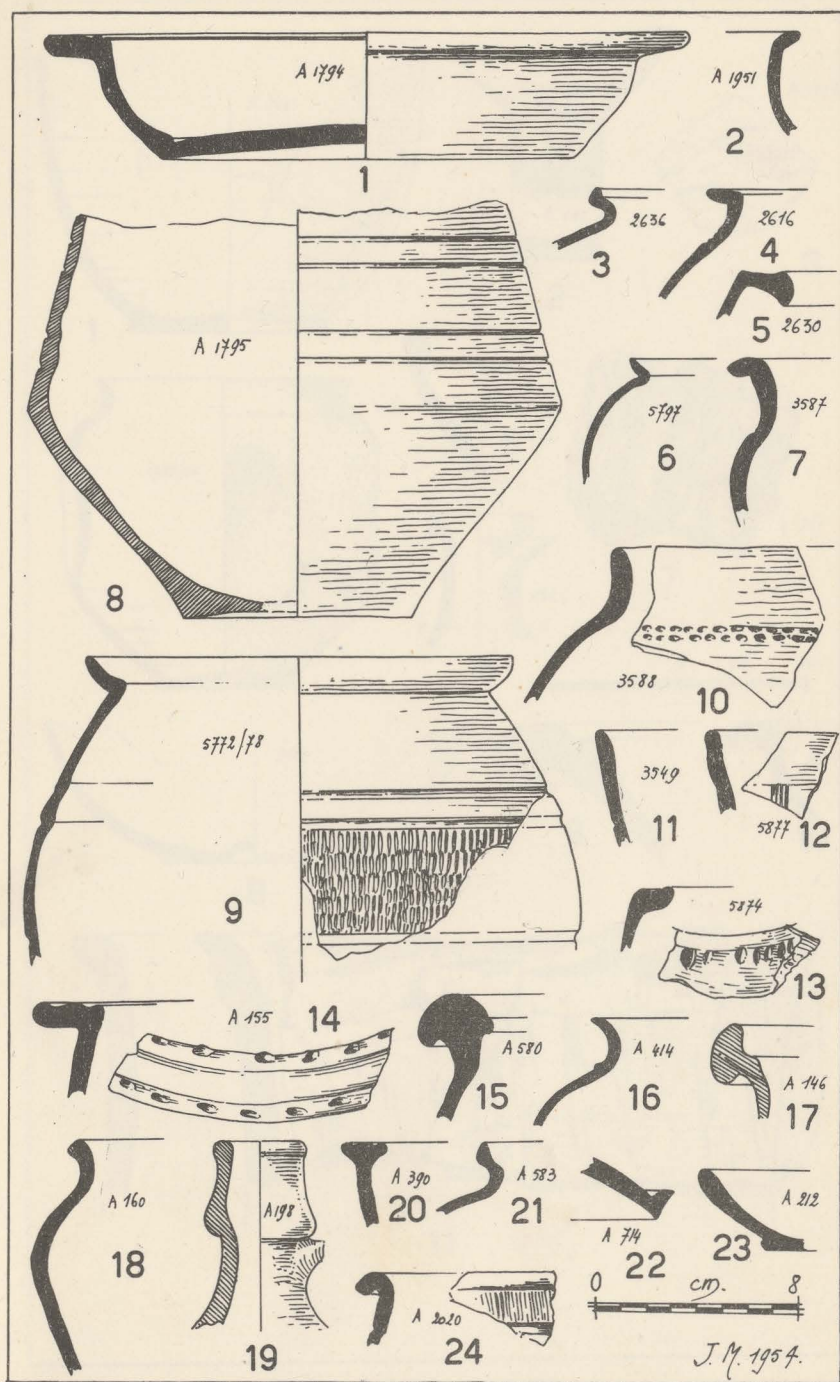
Afb. 8: 1. Geprofileerde steen — Profielen z-a' en b'-c' —
Doorsnede en plan van de waterput 10 b.

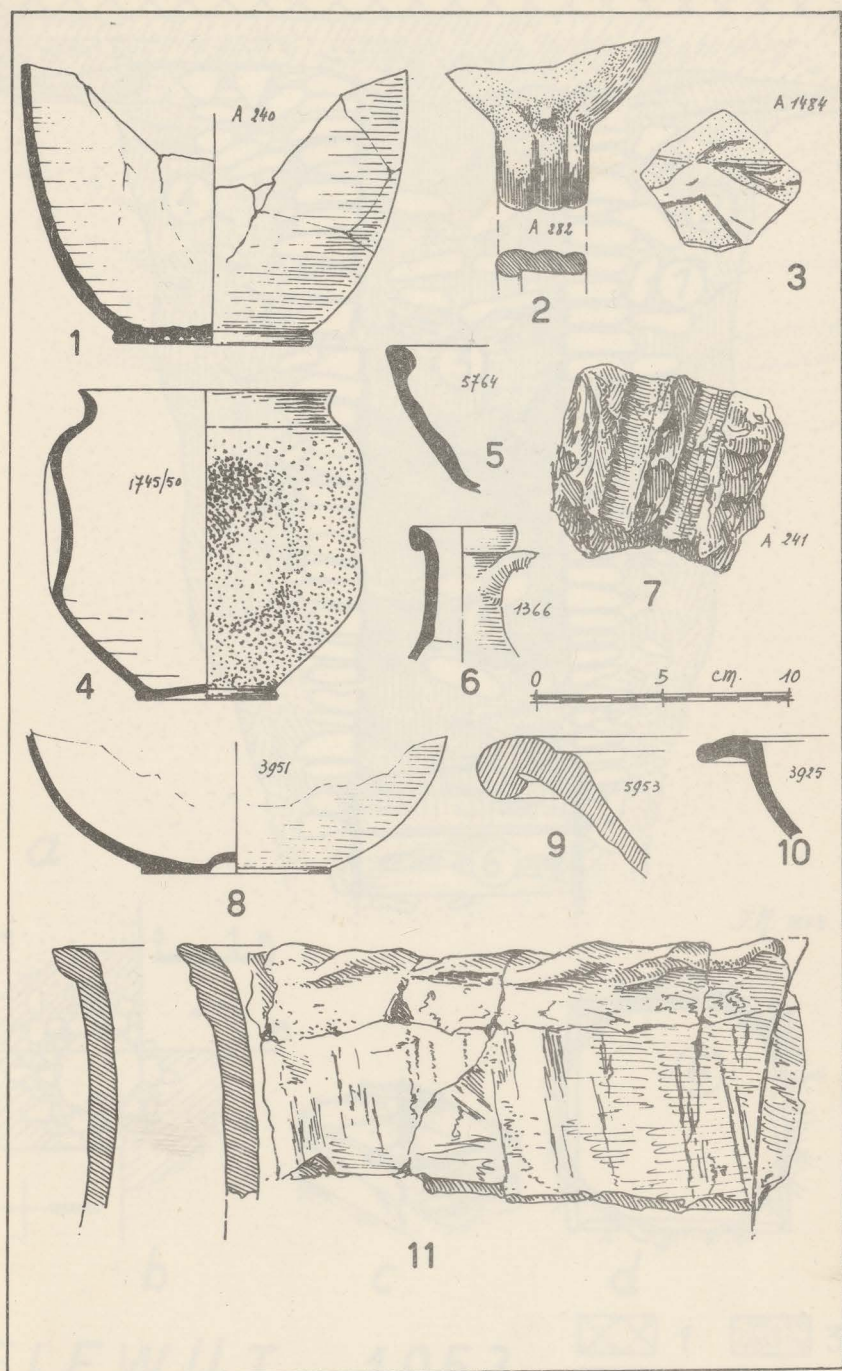
Afb. 9: Aarden vaatwerk.

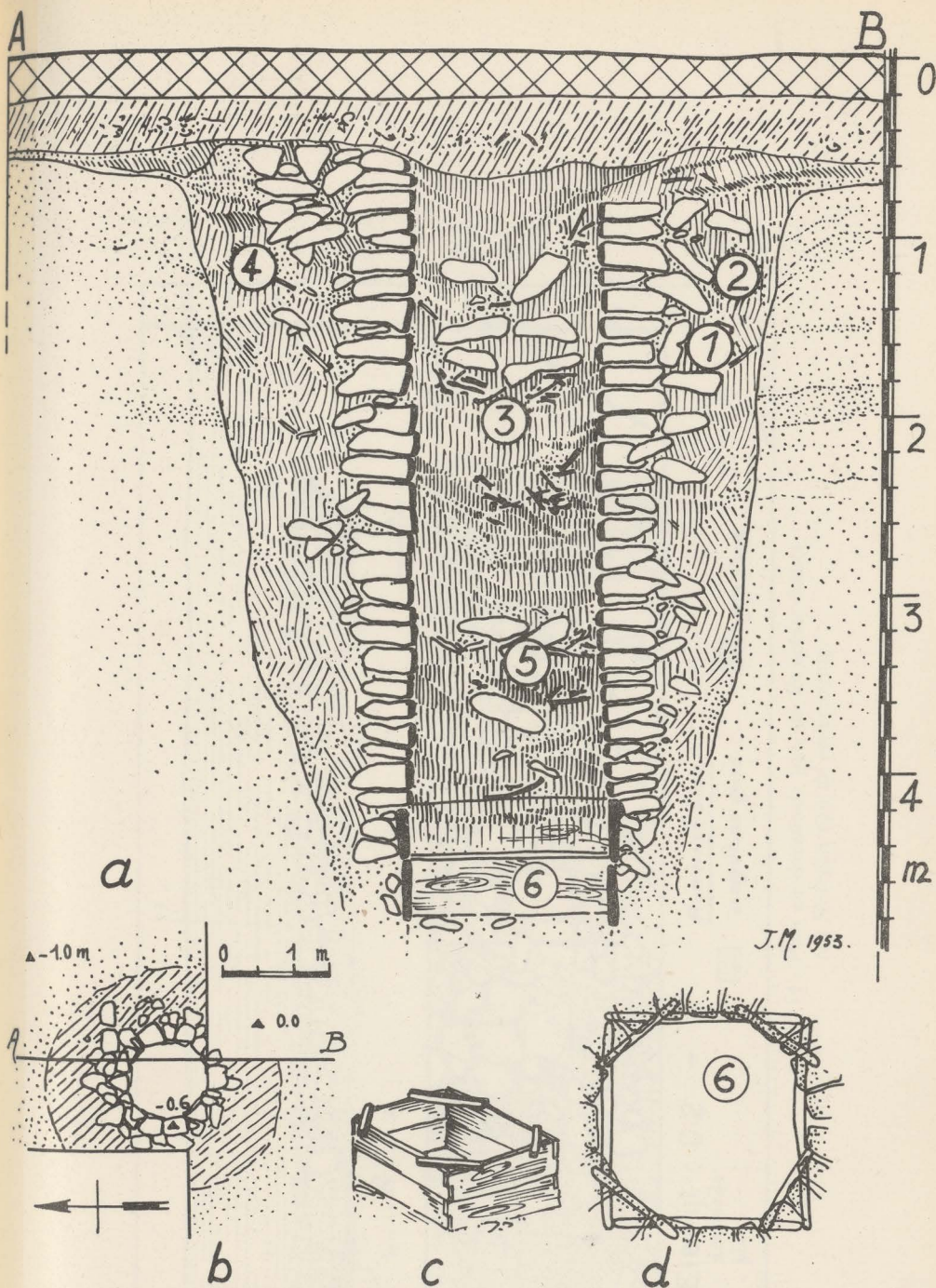
Afb. 10: Aarden vaatwerk.

Afb. 11 : Aarden vaatwerk.

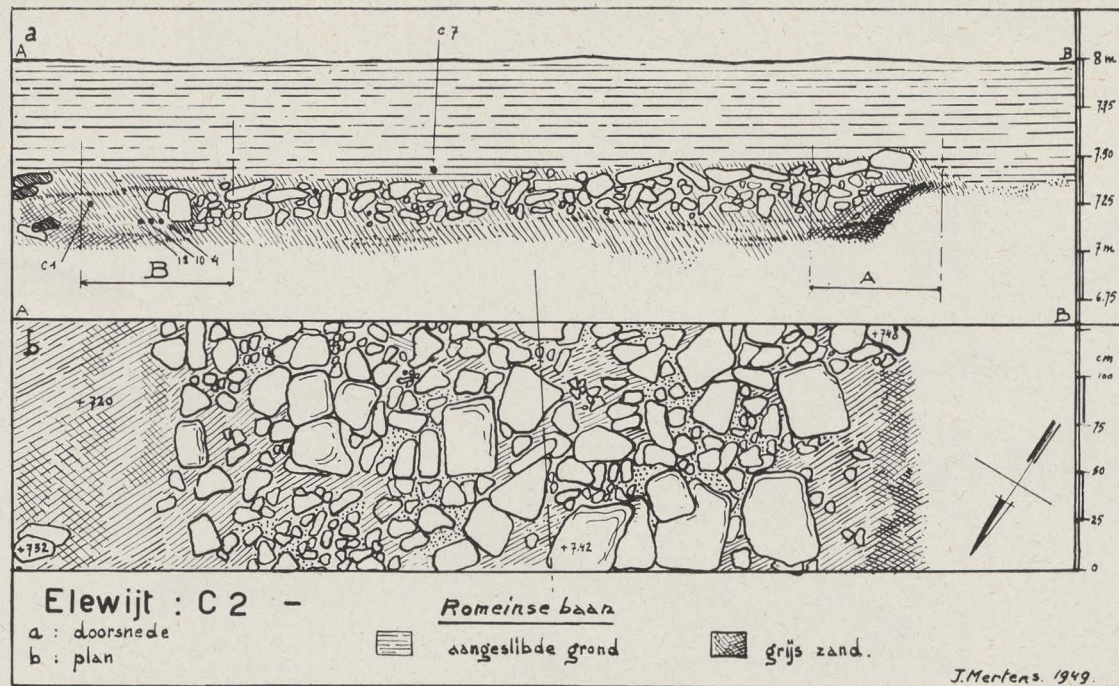
Afb. 12 : Aarden vaatwerk.

ELEWIJT . 1953.

Afb. 13 : Plan en doorsnede van de waterput uit perceel E 241, ontdekt in 1953
(afb. 2 F)

1. bouwlaag — 2. vulling (recent) — 3. vulling van de put — 4. natuurlijk zand.

Afb. 14: Plan en doorsnede van de Romeinse kassei
ten Noorden van de nederzetting.

Afb. 15: *Luchtphoto van de Romeinse nederzetting — het opgegraven perceel is zwart omrand.* (Photo met toelating van het Ministerie van Landsverdediging).

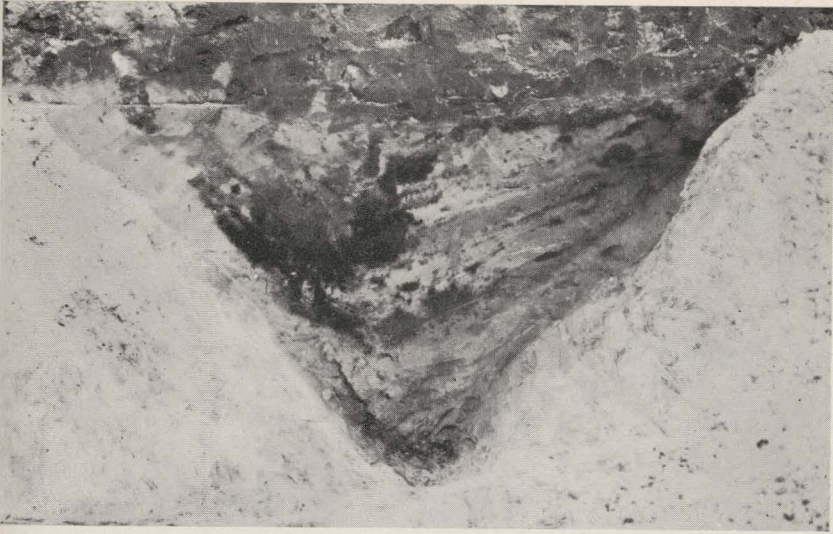
Photo Dienst voor Photogrammetrie.

a : Algemeen zicht op de opgraving 1951, vanuit het zuid-westen.

b : Grondspoor van de spitsgracht in sleuf XXVI.

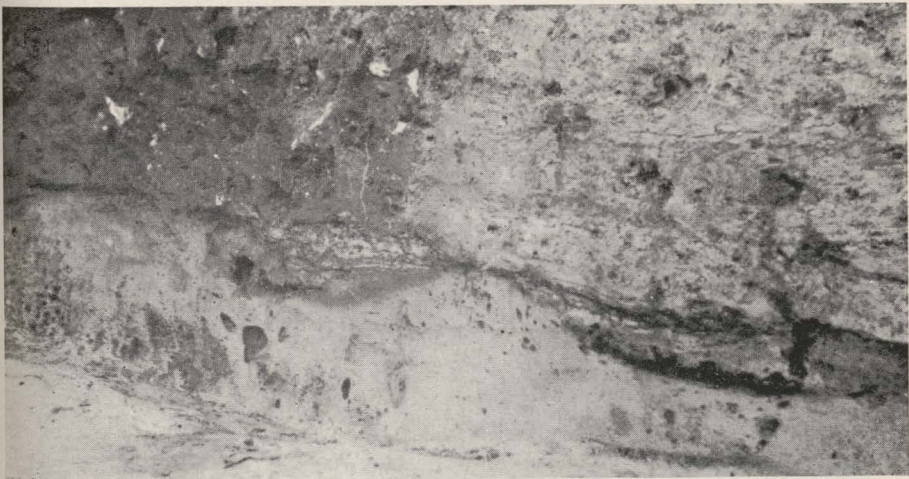
a. Doorsnede doorheen de spitsgracht in sleuf XIX, profiel a-b.

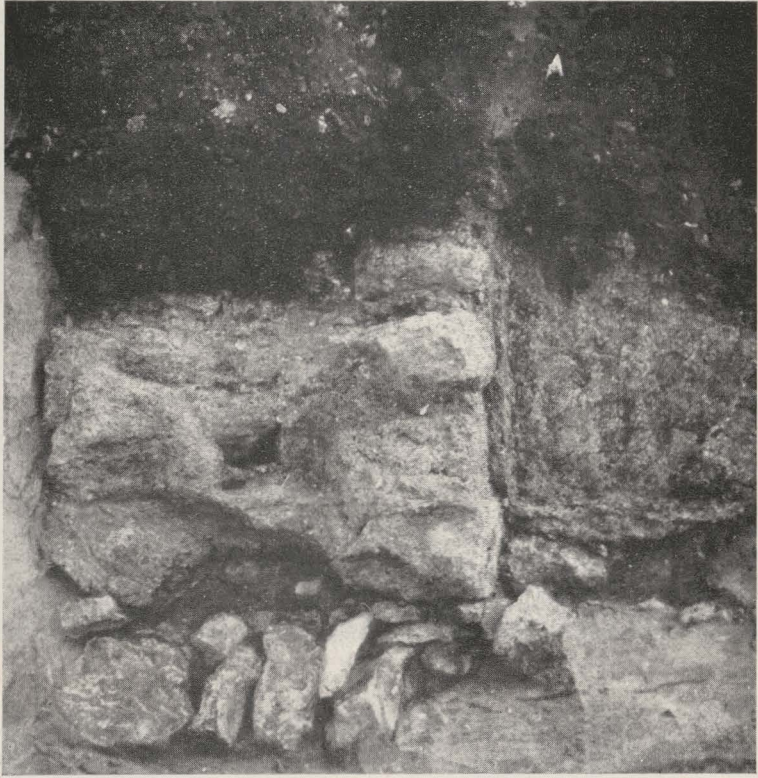
b. Grondspoor van de spitsgracht in werkput XV.

a. Rechthoekige en ronde brandsporen in werkput XVIII.

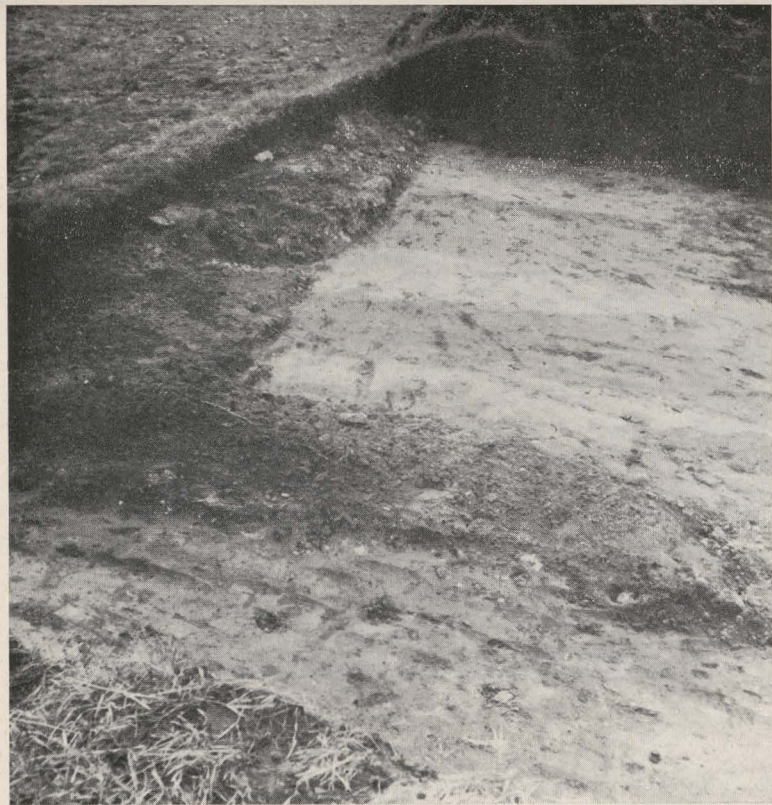
b. Doorsnede doorheen twee brandsporen in werkput XVII, profiel x-y, sporen 27 en 26.

a. Funderingsmuur van kelder 7 met overblijfselen van wandbeploistering.

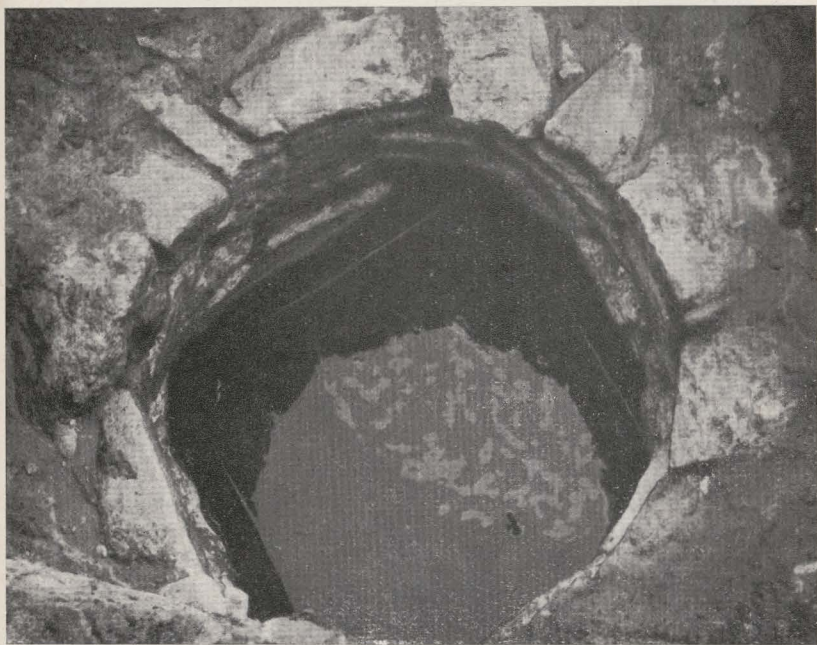
b. Hypokaust 34, met nog enkele pijlertjes in situ.

a. Grondsporen van de uitgebroken muren van het jongere gebouw in werkput XIII, vanuit het noorden gezien.

b. Grondspoor van de waterput op perceel E 242 (afb. 2F).

a. Metselwerk van waterput 10 b.

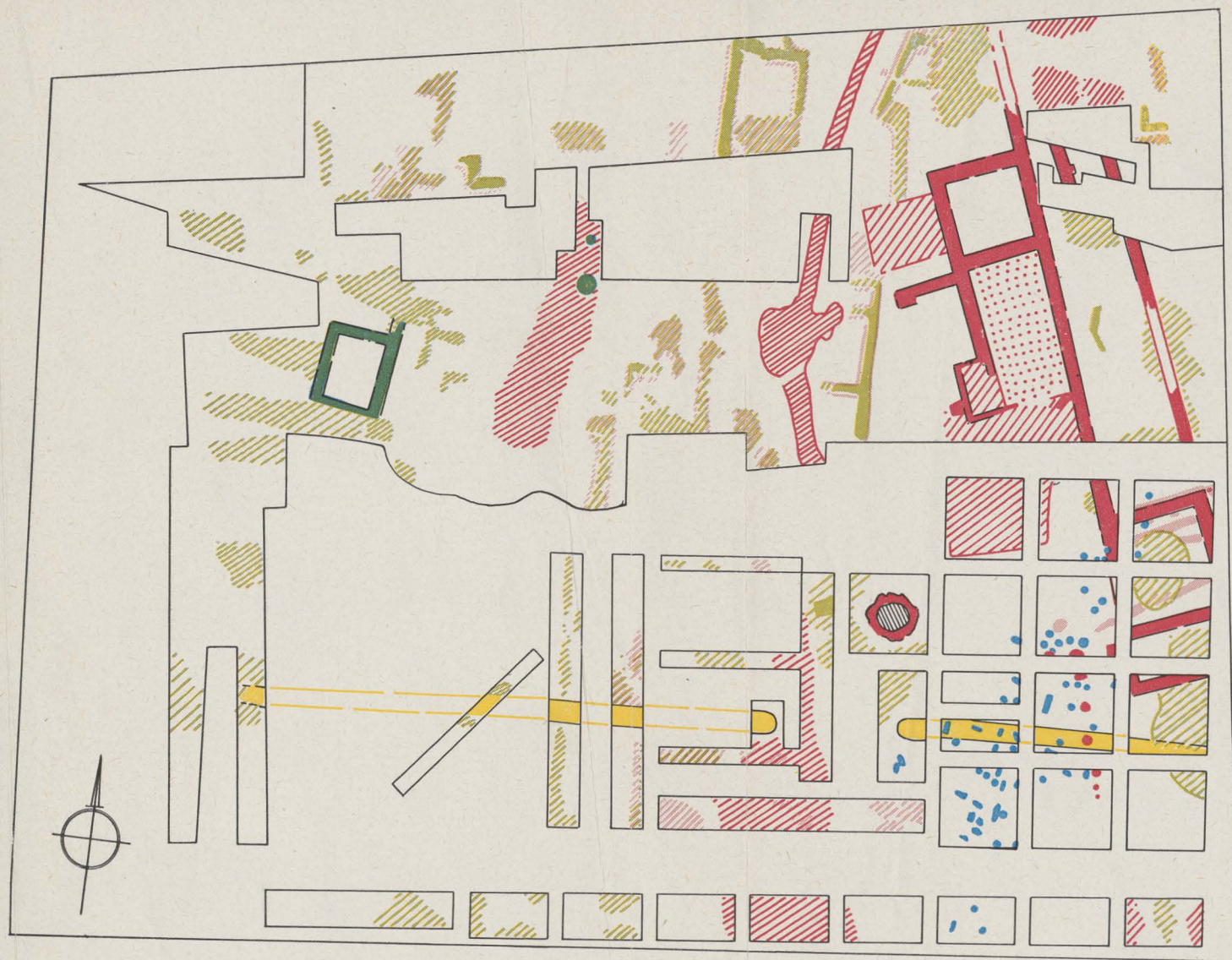
b. Straatbekleding van de Romeinse kassei in perceel 46 i (cfr afb. 14).

a. Metselwerk van de waterput, afb. 13.

b. Doorsnede doorheen de vulling van de waterput, afb. 13.

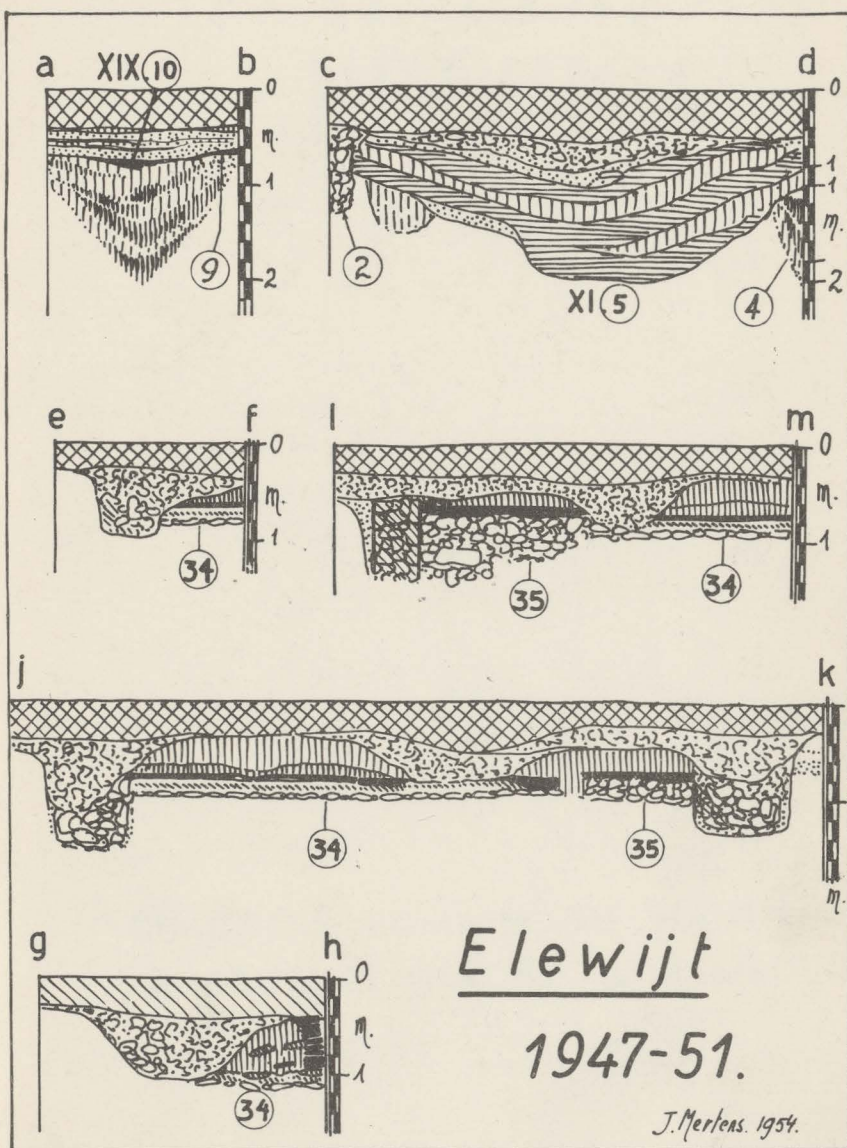

Elewijt. 1951.

1 2 3 4 5

J.M. 1954

Afb. 23: Chronologisch overzicht van de verschillende perioden vastgesteld in perceel E 246 (opgraving 1947-51). — 1. spitsgracht (Ie eeuw v. C. of begin Ie eeuw n. C.). — 2. brandsporen (Ie eeuw n. C.). — 3. Gebouwsproten en afvalputten uit de eerste eeuw. — 4. Gebouwsproten en afvalputten gaande van het midden van de Ie tot op het einde van de IIe eeuw. — 5. Het grote gebouw en gelijktijdige afvalputten uit de IIIe eeuw.

Afb. 6 : Profielen.

